תלמוד בבלי · אחרונים · חידושי אגדות · סדר נשים

מהרש"א - חידושי אגדות
על נדרים

רבי שמואל אליעזר איידלס [המהרש"א]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מהרש"א - חידושי אגדות על נדרים

רבי שמואל אליעזר איידלס [המהרש"א]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מהרשא-חידושי-אגדות-על-נדרים/
הקובץ נוצר ב־21 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

תוכן העניינים

דף ז: 5
דף ח. 5
דף ח: 6
דף ט: 6
דף י. 7
דף כב. 7
דף כב: 8
דף כג. 9
דף כה. 9
דף לא: 9
דף לב. 10
דף לב: 15
דף לז. 17
דף לז: 17
דף לח. 18
דף לט: 21
דף מ. 23
דף מ: 25
דף מא. 25
דף מט: 27
דף נ. 29
דף נ: 30
דף נא. 31
דף נא: 32
דף נד: 32
דף נה. 32
דף נה: 33
דף סב. 33
דף סב: 35
דף סד: 36
דף סה. 36

דף סו. 37
דף סו: 37
דף פא. 39
דף צא: 39

דף ז:

השומע הזכרת השם מפי כו' שם עניות מצויה כו'. ובתמורה מפרש אזהרתי' מאת ה' אלהיך תירא גו' ויש לפרש דסמיך אסיפא דקרא ובשמו תשבע דר"ל במקום חיוב שבועה אבל בלאו הכי תירא את ה' גו' מלהזכיר שמו:
ושאמר שם עניות מצויה כו'. עי' בתו' ובר"ן ועי"ל לפי מה שפי' כרמב"ן דלא תשא שם ה' אלהיך גו' מדלא כתיב לא תשבע משמע נמי הזכרת שם שמים לבטלה ומסיים ביה כי לא ינקה ה' את אשר ישא גו' דהיינו שלא ינקה בלא עונש ומדסתם עונשו יש לנו לומר או עונש ממון דהיינו עוני או עונש מיתה ולהקל נימא דעונש עוני הוא ולכך סתם העונש ביה משום דעוני כמיתה אבל הרמב"ם בסוף הלכות שבועות כתב דאפי' להזכיר שם מן השמות לבטלה אסור כו' שנאמר ליראה את השם הנכבד והנורא גו' עכ"ל ולפי זה יש לפרש הא דקאמר דעוני מצויה מדכתיב לעיל מיניה בחוסר כל בסתר גו' אכ לא תשמור גו' ליראה את השם הנכבד אבל סוגיא דתמורה לא קאי הכי במסקנא אלא דאזהרתי' מאת ה' אלהיך גו' ודו"ק:
עניות כמיתה שנאמר כי מתו כל האנשים גו'. יבואר לקמן פר"א:

דף ח.

מנין שנשבעין לקיים את המצוה שנאמר נשבעתי גו' והלא מושבע ועומד כו'. ואגופי' דקרא דכתיב נשבעתי ואקיימה גו' לא הוה קשיא ליה והלא מושבע ועומד כו' משום דאיכא לפרושי אה"נ אהך שבועה דהר סיני קאמר כבר נשבעתי בהר סיני ועתה אקיימה אלא ארב דמפרש לה אשבועה דהשתא פריך והא מושבע כו' ומשני דלא שבועה ממש קאמר אלא דשרי איניש לזרוזי נפשיה ובהכי יתיישב ההיא דבפ' המפלת תשבע כל לשון גו' זה יום הלידה שמשביעין אותו תהי צדיק ולא רשע כו' דשבועה זו למה והלא מושבע ועומד כו' אלא דהך שבועה נמי אינו אלא לזרוזי נפשיה ובמסכת נדה עי' תירוץ אחר בזה:
האומר אשנה פרק זה כו' נדר גדול נדר לאלהי ישראל כו'. אבל שבועה שהיא בשם ודאי דליכא לספורי ביה דדעתו לשמים אלא בזה הלשון שאמר אשנה פרק זה כו' איכא לספוקי ביה לפי מה שאמרו לקמן פ' קונם יין לאהבה את ה' שלא יאמר אשנה שיקראוני רבי כו' הנה גם זה לא פירש דבריו ושמא כוונתו שלא לש"ש ולא חל הנדר בדיבור בעלמא אלא במתפיס בדבר הנדור ולהכי קאמר דאפ"ה נדר גדול נדר לאלהי כו'

דמסתמא כוונתו לש"ש ולא מחזקינן אינשי ברשיעי וחל הנדר בדיבורא בעלמא לדבר מצוה כמו בצדקה ואין מתירין נדר כזה כדלקמן פרק ב':

דף ח:

וזרחה לכם יראי שמי גו' אלו בני אדם שיראים להוציא ש"ש לבטלה כו'. מבואר כי שמו יתעלה הוא קיום ויסוד העולם בה"י בעה"ז וביו"ד העה"ב והמוציא ש"ש לבטלה ה"ז הורס בנינו של עולם מתיש כח בהנהגה של מעלה בעולם הגלגלים אשר ע"ז אמרו בפ' שבועת הדיינין שהעולם נזדעזע בשעה שאמר הקב"ה לא תשא גו' וע"כ הירא להוציא ש"ש לבטלה הוא מקיים הנהגת העולם בתנועת הגלגלים לפי טבע הבריאה לאדם וז"ש שמש צדקה ומרפא ומפרש לה חירגא דיומי מסי מפורש בפ"ק דיומא דחירגא הוא נסורת שמנסר גלגל החמה והוא כי החמה אין לה טבע החמום מצדה אלא מתנועת גלגל החמה כ"כ במרוצה בכ"ד שעות דעבע של כל תנועה שמתחמם ולהכי קרי ליה התם לא דכתיב כל דיירי ארעא כלא חשובין כי אין בחמה דבר ממש המביא חימום רק התנועה שאין בה ממש ולפי שרוב החולים צריכין לטבע החם כמאמרם אל תאכל צונן ואל תשכב כו' הנה לפי קירוב וריחוק תנועות גלגל חמה לנו באחד מד' עתי יום ושנה יעלה רפואות האדם וז"ש בפ"ק דב"ב כשמת אברהם אבינו תלה הקב"ה הרפואה בגלגל חמה ואדלי יומא אדלי קצירא כי בהיות אברהם חי ידע בסוד הרפואות דברים סגוליים והוא אבן טובה שהיה לו ומשנפטר נגנזה אותה החכמה ותלה הקב"ה רפואות האדם בגלגל חמה כפי קירוב וריחוק תנועתה כמ"ש וכמו שיבא מזה עוד במקומו שם ומעתה אין כאן מקום לתמיהת הרא"ש ע"ש ודו"ק:

דף ט:

בא נזיר אחד מן הדרום כו'. יש לעיין מה לו להזכיר שבא מן הדרום גם שהיה רועה לאביו בעירו גם מה שפרש"י שפחז עלי יצרי להבאני לידי הרהור עבירה הוא דחוק מה ענין מתנאה לזה ונראה שרמז שבא מדרום שהיה חכם כמ"ש הרוצה להחכים ידרים ואמר שאע"פ כן היה רועה לאביו במצות כבוד אב ואמר גם בעירו במקום שהיה מכירין בו ובמעלתו ואמר מצורף לזה כשהיה מסתכל עצמו בבבואה שהיה גם יפה עינים פחז עליו היצר הרע להתגאות וכי איש כמוהו במעלת החכמה ויפה עינים יהיה רועה וז"ש שביקש לטורדו מן העולם לעבור על מצות כבוד אביו שנאמר בו למען יאריכון ימיך גו' ואמר מפני מה אתה מתגאה שלא להיות עוד רועה לאביך שסופך למות ע"י שתעבור

מצוה זו של כבוד אב והוא ענין מעשה אבשלום בעצמו שהיה מתגאה בשערו ומרד באביו כדאמרינן פ"ק דסוטה וזה שמסיים כאן להזיר לה' שהיה זה נזיר להתגלח לש"ש לקיים מצות כבוד אב ואמר נסתכלתי בבבואה שלי ופחז עלי יצרי ובקש לטורדני כו' הוא היצה"ר הוא מלאך המות וע"ז נאמר צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו הרשע הוא היצה"ר מסתכל וצופה ביופי הצדיק ובמעלותיו וע"י זה מבקש להביאו לידי מעשים רעים כדי להמיתו וקרוב לזה דרשוהו בפ"ק דקידושין ע"ש:

דף י.

וכי באיזו נפש חטא כו'. יבואר פ"ק דתענית ע"ש:

דף כב.

אלו הוה ידעת דפתחין פנקסך כו'. באבות שנינו הפנקס פתוח והיד כו' היינו לגבי שכבר חטאו כמ"ש לעיל מיניה הכל נתון בערבון כו' והכא ה"ק לגבי מי שכבר היה צדיק ע"י נדר שנדר זה הוא תחלת חטאו לפתוח בעבירה זו את פנקסו וממשמשין כו' וק"ל:
פתח לי' ר"ג כו' יש בוטה כמקדרות כו' כל הבוטה כו'. מלת בוטה לא מצינו במקרא אלא לגבי נדר ושבועה כמו לבטא בשפתים מבטא שפתיה ויבטא בשפתיו גם אצל שפה לפי שדיבור החיצוני נקרא ע"ש השפתים שנדבר בלא כוונת הלב דהיינו נדר ושבועה שהיום נדר ולמחר מתחרט כמ"ש בשמעתין לב זה עלך וז"ש כל הבוטה בנדר ושבועה ראוי לדוקרו כי היא בודאי בלא לב וכוונה ולשון חכמים שהוא דיבור הפנימי בכוונת הלב נקרא ע"ש הלשון הוא מרפא למצוא לו פתח וחרטה ככל הנך דשמעתין וק"ל:
הנודר כאילו בנה במה כו'. מבואר בחידושינו ביבמות פ' ב"ש:
וכתיב התם שם רשעים חדלו רוגז נראה לפרש דההוא קרא מהך ג"ש גופיה יתפרש לענין נדרים דרוב נדרים המדיר חבירו שלא יהנה חבירו ממנו או גם הוא מחבירו בא מתוך רוגז וכעס שיש לו עם חבירו כהך דלעיל אילו לא מרגזין לי כו' והיא ודאי מדת רשעים או מדת סדום היא שנקראו ג"כ רשעים כמאמרם באבות האומר שלי שלי ושלך שלך זו מדת סדום שלך שלי ושלי שלי רשע וז"ש כי שם במיתתם חדלו הרשעים מרוגז וכעס להדיר את חברו שלא יהנו זה מזה ולזה קאמר כנדרי כשרים לא אמר כלום שאין זה מדתם אלא מדתם שלי שלך ושלך שלך ודו"ק:

כל הכועס כל מיני גיהנם שולטין בו. עי' ברא"ש ובר"ן ועוד נראה לדקדק מלשון כל מיני כו' דמיני אש של גיהנם מרתחי ביה כי הכעס מתולדות אש ולכך נקראת חימה ובת"ח אמרו אורייתא הוא דמרתחא ביה שנאמר הלא כה דברי כאש גו':

ואין רעה אלא גיהנם שנאמר כל פעל גו' וגם רשע ליום רעה כו'. ע"פ מ"ש בפ"ק דב"ב שאמר איוב בראת צדיקים בראת ג"ע בראת רשעים בראת גיהנם כו' שהרהר אחר בריאתו של הקב"ה דלא ה"ל לברוא הרשעים ולעומת זה הגיהנם ולבטל דעתו אמר שלמה כל פעל ה' למענהו להודיע גדולתו וגם הרשע ליום רעה שהוא גיהנם פעל למענהו להודיע גדולת משפטו שכל זה קילוסו כמפורש באגדת משלי ודו"ק:

ונתן ה' לך שם לב רגז וכליון גו' איזה דבר שמכלה כו'. משום דלפום ריהטא לב רגז אין זה מן הקללות אבל הרוגז והכעס ממדות הרעות הוא וע"כ אמר דה"ק דמתוך לב רגז שיתן לך יבא לך קללה זו שהיא כליון עינים גו' ואיזהו דבר כו' וק"ל:

ונתן ה' לך שם לב רגז בבבל כתיב כו'. כי היצה"ר שולט בח"ל יותר מבא"י והכעס הוא ממדות היצה"ר וזו כוונת הכתוב כי ידעתי את יצרו אשר הוא עושה היום בטרם אביאנו אל הארץ גו' ר"ל אחר שידעתי את יצרו אשר שולט בו והוא עושה היום במדבר בטרם אביאנו גו' ואין לי לענוש אותם כ"כ אבל בבואם לא"י אם יעשו עוד רעות כזאת ראוי לענוש יותר אחר אשר שאין היצר שולט בהם כ"כ בא"י וק"ל:

דף כב:

כל הכועס אפילו כו' שנא' רשע כגובה אפו גו'. כבר אמרו בפ"ק דסוטה כל המתגאה כאלו עע"ז ואמר כאן המתגאה בגובה אפו דהיינו מתוך כעס בל ידרוש שהוא בלי כוונה ודרישה דמתוך כעס בא לידי טעות ואין אלהים בכל מזימותיו שאין השכינה חשובה שהיא כנגדו כמ"ש שויתי ה' לנגדי גו' וק"ל:

משכח תלמודו ומוסיף כו' שנאמר כעס בחיק כסילים גו'. מדת החכמים גם כשכועסים עם חביריהם או תלמידיהן נוחין לרצות ומעבירין על מדותיהם אבל זה הכסיל אינו נוח לרצות והכעס מונח זמן רב בחיקו עם חביריו ותלמידיו וע"י זה הוא לומד בד בבד ומטפש כדאמרינן פ"ק דתענית חרב אל הבדים ונואלו כו' וז"ש וכסיל יפרוש אולת שע"י זה שאין לו חבר ותלמיד יפרוש אולת בתורה שאינו מכוין לפרש האמת כמ"ש שם הרבה למדתי מרבותי ויותר מחבירי ויותר מתלמידי כו' וק"ל:

בידוע שעוונותיו מרובין כו'. דלפי פשוטו דבריו סותרין זה את זה שנאמר כי כעס בחיק כסילים כו' כמ"ש לעיל ועי' פרש"י רוב כעס היינו שחטאו וכעסו להקב"ה ועי"ל באותן ספרים שהן דברים של חכמה מפורש רוב כעס שכעס הקב"ה עליהן על שחטאו וק"ל: **כל** שהיא תפארת לעושיה כו'. ר"ל גם שהיא תפארת לעושיה כמ"ש אין כמה זימנין כו' בעי נמי תפארת לו מן האדם והרי לא היה לו תפארת מרב נחמן שא"ל כמה זמנין אדעתא דהכי נדרת עד דאיקפד וק"ל:

דף כג.

משימשא לטולא ומטולא כו'. שמעתי שיש בארצות בונים להם בתים חציין מקורה וחציין אינן מקורה מלמעלה ובשחרית ובערב כשהשמש אינו חם כל כך הם יושבים במקום שאינו מקורה ובצהרים שהשמש חם יושבים במקום המקורה וכן היה בנין בהמ"ד שלהן וז"ש שהיו מצטערין כל היום בבהמ"ד דהיינו משחרית שהיו בשמש עד שהיו פונים לטולא ומצהרים שהיו פונים שוב לשימשא בערב וק"ל:

דף כה.

שלא על דעתינו אנו משביעין כו' דאסיק להו לאסקונדרי כו' כל סוגיא זו עד סופה היא בשינוי קצת פ"ג דמסכת שבועות ושם יבואר:

דף לא:

שנאמר כי כל הגוים ערלים גו' ואומר והיה הפלשתי הערל גו'. עי' פי' הר"ן מאי ואומר והוא דחוק ויש לפרש דמקרא קמא יש ללמוד כשנודר לערלים בלשון רבים גם המולים בכלל כדכתיב כל הגוים גו' אבל בנודר בלשון יחיד מערל זה אימא דאם הוא נימול אינו נקרא ערל ומייתי והיה הפלשתי הערל גו' ודוד לא ידע אם הוא נימול וכ"ת אולי עובדי כוכבים בכלל דשייך בהו ערלה אבל בנותיהן אינן בכלל וקאמר בנות הערלים דגם הבנות נתגנו הכי ע"ש אביהם וע"ז אר"א מאוסה היא הערלה שהרי גם המולים מהם נתגנו בשם זה לגנאי דומיא דכל בני ישראל ערלי לב דהיינו לגנאי כמפורש בקרא וק"ל: **גדולה** מילה שדוחה הנגעים. כו'. לכאורה מלתא זוטרתי היא שדוחה נגעים לגבי שבת דקאמר לעיל מיניה וי"ל לפי שר' ישמעאל שאמר גדולה מילה שנכרתו עליה י"ג בריתות עיקרה במילה בזמנה נאמרו ומסיים בהו את בריתי אקים את יצחק שנימול לח' וכן שדוחה שבת היינו דוקא מילה בזמנה וקאמר רבי נחמיה דגם מילה שלא בזמנה גדולה

מיהת שדוחה נגעים וכן מ"ש גדולה מילה שאברהם לא נקרא שלם כו' במילה שלא בזמנה הוא וק"ל:

לא עמדו לו כשנתרשל מן המילה כו'. וא"ת וכי חייב מיתה משום שנתרשל והרי אין בה רק עשה לאב וי"ל דעם סביביו נשערה מאד א"נ דעדיין מבני נח היה דאזהרתן זו היא מיתתן ע"כ מפענח רזי:

אמול ואצא סכנה היא שנ' ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים כו'. כבר כתבנו בפ' הפועלים לשטת רש"י דכל ג' ימים הוא סכנה כמפורש בדברי הר"ן בפר"א דמילה וכן מוכיחין דבריו כאן וזה שהוצרכו המפרשים לפרש שנענש לפי שהיה סמוך למצרים ולא היה סכנה כלל באותו מועט הדרך ולדברי הרא"ם שכתב דביום הג' הוא יותר מסוכן ניחא טפי גם אם לא היה סמוך כ"כ למצרים אלא היה עוד ג' ימים למצרים לא היה כאן עוד סכנה בדרך אבל הסוגיא אינה מוכחת כן אלא כמ"ש הר"ן וכתב עוד הרא"ם ע"ק איך הותר לעבור על מצות עשה דמילה משום סכנה והלא עדיין לא נתנה התורה דכתיב וחי בהם ולא שימות בהם כו' עכ"ל והאריך ע"ש ולפי מ"ש התוס' בכ"פ בן סורר דאצטריך וחי בהם כי היכי דלא נילף שאר מצות מרוצח ונערה מאורסה ניחא דודאי מן הסברא לא ניתן שום מצוה שימות בהם אלא וחי בהם ובישראל אצטריך קרא וחי בהם כו' משום דלא נילף ליה מרוצח ונערה מאורסה ודו"ק:

דף לב.

רשב"ג אומר לא למשה רבינו בקש כו'. יראה לפרש לדעתו שלא נתרשל משה במילת בנו מפני התנאי שהיה בינו ובין יתרו שא' מבניו לא ימול כדאמרינן במדרשות דאל"כ כיון שלא בקש להרוג את משה ולא בלעו המלאך אלא התינוק אמאי קאמר ותכרות את ערלת בנה ולמה לא מלו משה גופי' מצות אב היא אך אחר שראתה צפורה שהיה התינוק ניזוק בשביל המילה ותקח צפורה צור גו' ודקאמרינן פ"ב דע"ז דאתיא איהי ומתחלא ואתי משה ואגמרה א"ש נמי לר"ש בן גמליאל כשראה משה שרצונה לבטל התנאי ואתחלא אתי איהו ואגמרא משום דמילה פסולה באשה ומיהו האי שנויא אחרינא דאיכא התם הא דכתיב ותכרת גו' דאמרה לאיניש אחרינא ועבד המילה כולה ע"כ לאו לרשב"ג קאמר הכי דא"כ להאי שנויא נמי הל"ל דאמרה ליה למשה ועבד אבל למ"ד למשה בלע ניחא שהוא לא היה יכול להתחיל דבלוע היה ודו"ק:

מי קרוי חתן כו'. מפני שדוחק הוא לו שתקרא צפורה למשה חתן שאישה הוא ולא חתנה אבל התינוק נקרא לה חתן שמחתנין אותו במצוה ראשונה שהיא המילה וק"ל:

באו אף וחמה כו'. לפי שהם מלאכי השם ושלוחיו להפרע מחוטאיו נגדו אמר ויבקש ה' המיתו ומלשון וירף ממנו אמרו שהיו מלאכי משחית כדכתיב רב עתה הרף ידך גו' ובש"ר אמרו מדכתיב ויבקש ה' המיתו שהיה מלאך של רחמים ואע"פ כן ויבקש המיתו: **בלעוהו** ולא שייר ממנו אלא רגליו כו'. למדו לומר כן מדכתיב ותגע לרגליו ופירושו לפי הדרשה ותכרות את ערלת בנה ותגע הורה לא שכרתה ערלת בנה ממש אלא ותגע בצור בערלת בנה וכדאמרינן בפרק ב' דע"ז דאתיא איהי ואתחלה וכו' ואמר הכתוב שעשתה כן בשביל רגליו בשביל שראתה שהמלאך בלעו עד רגליו שהיא המילה ולמ"ד לרגליו במקום בשביל וכמוהו הרבה והוא מבואר בש"ר וכי מנין ידעה צפורה שעל עסקי מילה נסתכן אלא בא מלאך ובלע למשה מראשו ועד המילה כיון שראתה צפורה שלא בלע אותו אלא עד המילה הכירה שעל עסקי המילה הוא ניזוק וידעה כמה גדול כח המילה שלא היה יכול לבולעו יותר מכאן מיד ותכרות כו' ורש"י בחומש פי' שהיה בולעו מראשו ועד ירכיו וחזר ובלעו מרגלו ועד אותו מקום הבינה צפורה כו' עכ"ל דבריו מכוונים לדברי ש"ר דודאי בפעם ראשון דבלעו עד ירכיו מזה לא היתה יכולה להבין שעל עסקי מילה בא דאולי במקרה הוא כך אלא אחר שחזר ובלע אותו גם בפעם שנית עד אותו המקום ולא יותר מזה הבינה כמה גדול כח המילה שלא יוכל לבולעו יותר מכאן ועוד פרש"י בחומש וירף המלאך ממנו אז הבינה שעל עסקי המילה בא להורגו עכ"ל וכ' הרא"ם לא הבנתי מאמר הרב ז"ל כי אם כוון בזה לומר שבעת שהיה בולעו כו' לא הבינה שבא להורגו אלא חשבה שבא להורות לו שימול בנו לבד וכשהרף ממנו אז הבינה שבא להורגו על שלא מל אותו איך הבינה ממה שהרף ממנו שבא להורגו דלמא לא בא אלא להורות לו שימול את בנו כו' ועוד אחר שלא הבינה כו' עכ"ל עיין בדבריו באורך ועיין ישוב לזה בביאורי מהר"ן וגם אנן נימא בזה מלתא דרש"י ז"ל דקדק כן מדכתיב וירף ממנו אז אמרה חתן דמים למולות דמשמע מזה שאחר שהרף המלאך ממנו אז הבינה דבר נוסף ואמרה חתן דמים למולות והוא שמתחלה חשבה שעל כל פנים אף אם יהיה נימול על ידה יהרג משה בעונש שלא מל את בנו וזהו שהבינה שבלעו המלאך פעם אחר פעם עד המילה להורות לה שהוא נענש על שלא מל אותו שתימול היא אותו אבל אחר שראתה שתיכף בהתחלתה בכריתת ערלת בנה וירף המלאך ממנו אז אמרה והבינה דבר נוסף כי חתן דמים הוא למולות כי המלאך לא בא שיהרג ויענש משה עכ"פ אלא הצלתו תלוי בעסק מילת בנו שעל עסקי מילת בנו בא להורגו אלא אם יתעסק במילתו ואז ינצל אבל טרם שראתה שהרף המלאך ממנו לא חשבה שהצלתו תלוי במילת בנו אלא שעכ"פ יהרג משה על שלא מל אותו וע"כ לא אמרה אלא חתן

דמים אתה לי ולא אמרה למולות ובזה יתיישב נמי מה שהקשה הרא"ם גם לפירש"י שפי' תרוייהו על דמי הריגה תרי זימנא חתן דמים ל"ל עכ"ל דלפי דברינו ודאי צריכי תרוייהו דלפי מה שחשבה בתחלה שעכ"פ יהרג משה לא אמרה אלא חתן דמים אתה לי עד אחר שהרף המלאך ממנו הבינה דבר נוסף שהצלתו תלוי במילת בנו ואמרה חתן דמים למולות ודו"ק:

ביקש מרע"ה להורגן כו'. כי לפי דעתו שאמר אמול ואצא סכנה היא לו כו' לא היה משה ראוי ליענש בהתרשלות המילה וע"כ חשב כי לא בא בשליחות השם לעונשו ולהורגו ולזה בא להורגו ע"ד בא להורגך השכם להורגו עד שאמר לו הקב"ה הרף מאף ועזוב וגו' שסיים בהאי קרא אל תתחר אך להרע שאמר לו הקב"ה הרף מאף וגו' להורגם כי לא לחנם באו להורגך אלא בציוי שלי באו שאל תתחר להרע לעשות רע בהתרשלות מילת בנך:

ויש אומרים לחימה הרגו. מה שיש לדקדק בזה מההיא דפרק קמא דבבא בתרא שאמרו שם אף כופה חימה אינו כופה ע"ש בתוספות:

חימה אין לי וגו'. פ"ה בישעיה חימה אין לי מי יתנני שמיר ושית במלחמה אפשעה בה אציתנה יחד ופי' לפי דרש דהכא חימה אין לי שהרגו משה מי יתנני אם היה לי חימה שלא הרגו משה הייתי פוסע פסיעה. אחת הייתי שורפם כלם יחד:

והכתיב כי יגורתי מפני האף והחמה תרי חימה כו'. ע"פ זה יתפרשו כל הני חימה דכתיבי במקרא בתר מעשה שהרגו משה לחימה למאן דסבירא ליה הכי והכוונה מבואר שבקש שטן להרוג את משה והוא השטן והוא המלאך המות הוא היצה"ר והוא נקרא ערל ואילו אף וחימה הם חייליו וגונדתו והם שני קליפי הערלה וכחם וע"כ באו הם להזיקו על שלא הפריד את קליפות הטומאות החיצונות אלו מבנו ואמר שבקש משה להרגן היינו לבטל כחן ע"י מילת בנו שיפרידן ממנו עד שא"ל הקב"ה כל זה אינו מועיל לבטל כחן אלא בצירוף שאל תתחר אך להרע שישמור האדם את עצמו מלעשות רע וי"א לחימה הרגו שהוא ביטל כחו במילת בנו בהפרידו ממנו ערלתו ואולי לפי שמשה לא מל מתחלה ועד סוף אלא שגמר המילה כדאיתא בפ"ב דע"ז ע"כ אמר שהוא הרג ובטל כח קליפה השניה שהוא חימה וכיון שלא התחיל לכרות קליפה ראשונה שהוא כח האף וצפורה דאתחלא וכרתה קליפה ראשונה כיון דאינה במצות המילה דמילה פסולה באשה גם היא לא בטלה כח האף וד"ל:

שאין לך מי כו' כאברהם לא נקרא תמים כו'. מבואר כמ"ש המורה פ"ט ח"ג כי לא נתנה מצוה זו להשלים חסרון יצירה רק להשלים חסרון המדות עכ"ל ולזה אמר שאין לך מי

שהיו בו כל המעלות כאברהם שאין לך כו' אעפ"כ לא נקרא שלם ותמים במעלות המדות אלא עד שנימול ולזה אמרו כשא"ל הקב"ה היה תמים אחזתו רעדה כי חשב אברהם שמא יש בו דבר מגונה ומום ביצירה וכיון שא"ל אח"כ את בריתי גו' שהוא מום וגנאי הערלה נתקררה דעתו שאין מום זה חסרון ביצירה שכל אדם כן נברא אלא שזה הוא חסרון המדות ובהסתלקו אהיה שלם ותמים במדות וז"ש ג"כ כל המתמם ומשלים עצמו במדות כאברהם יש לו מעלה גדולה על יצירה כי השעה עומדת לו לבטל מזל שעה של היצירה כדלקמן באברהם וק"ל:

גדולה מילה כו' שנאמר כי ע"פ הדברים האלה כרתי גו'. ר"ל שכל מצות התורה תלוין במילה וכיון שעדיין לא נימול אינו בכלל מצות התורה ואדרבה אסור ללמוד תורה ולשמור שבת כדאמרי' פ"ד מיתות ודו"ק:

גדולה מילה שאלמלא מילה לא נתקיימו שמים וארץ גו'. ויש לדקדק אם קיום העולם גם בשביל המילה ה"ל למחשבי' במתני' גבי על ג' דברים העולם קיים על הדין כו' גם למ"ד שאלמלא תורה לא נתקיימו כו' הרי תורה נמי בכלל קיום העולם ולא חשיב התורה בכלל מקיימי עולם אלא בכלל מעמידי עולם כמו שמחלק הטור בשם רבינו יונה וי"ל דהתם לא חשיב אלא ג' מקיימי עולם בין איש לחבירו כמ"ש הטור כי אלמלא הדין כל דאלים גבר וכן האמת כו' וכן השלום כו' ע"ש אבל הכא קאמר דעולם כולו שהם חקות שמים וארץ נתקיימו אי למר בשביל מילה ולמר בשביל תורה וק"ל:

אלמלא תורה כו' שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה גו'. משמע ליה דהאי ברית תורה היינו ברית של יומם ולילה דכתיב ובתורתו יהגה יומם ולילה וק"ל:

ויוצא אותו החוצה כו' הסתכלתי במזל שלי ואין לי אלא בן א' כו'. אבל בספ"ב דמסכת שבת איכא בלשון אחר נסתכלתי באצטגנינות שלי ואיני ראוי להוליד בן כו' ולכאורה שהם סותרין אהדדי והיה נראה ליישב דהתם נמי ה"ק אברם אינו מוליד בן הראוי ליורשו וכה"ג כתב הרמב"ן והרא"ם על דברי הב"ר אבל לא משמע כן מדקאמר התם מאי דעתיך דקאי צדק במערב אוקימנא ליה במזרח כו' ופירש"י דקאי צדק במערב שהוא מצונן ואינו ראוי להוליד עכ"ל משמע בהדיא דאינו ראוי להוליד כלל קאמר דהיינו שהוא מצונן בטבעו ונראה להעמיד המאמרים כפשטן דהתם בנבואת בין הבתרים שהיה אברהם בן ע' ומזל שלו צדק היה מצונן ולא היה ראוי להוליד כלל כי קאמר התם דהוציא הקב"ה אותו החוצה במזל צדק שהיה מצונן במערב ואוקמיה במזרח שיהא ראוי להוליד ובלי שינוי נשתנה מזלו אז דהא לא נשתנה שמו עד אחר לידת ישמעאל אבל סוגיא דהכא דריש ליה מדשינה שמו אברם וקראו אברהם כדאמרינן בב"ר והוא אחר שנולד ישמעאל

הוציאו פעם שנית ע"י שינוי שם אברם אינו ראוי להוליד בן אחר ליורשו אבל אברהם ראוי להוליד בן אחר ליורשו א"נ מקרא דוהיה תמים וסמיך ליה והיית לאב המון גוים כמפורש בסמוך ולא נקט הכא קרא דויוצא אותו החוצה הנאמר כבר בבין הבתרים אלא לסימנא בעלמא דכמו שהוציאו הקב"ה ממזלו כבר בהיותו בן ע' שנה שיהא ראוי להוליד כך הוציא אותו ממזלו בהיותו בן צ"ט שנה ע"י שינוי השם שיהא ראוי להוליד בן הראוי ליורשו וניחא דלא מייתי הכא הך דקאי צדק במערב כו'. דכבר קם ליה צדק במזרח מברית בין הבתרים ובפ"ק דר"ה דקאמר דשנוי השם של שרה גרם לשנות מזלה להוליד בן ה"ה דשינוי השם דאברהם גרם לו לשנות מזלו להוליד בן הראוי ליורשו כדקאמר בב"ר והכא אלא דעדיפא קאמר בר"ה דשינוי השם דשרה גרם לה להוליד גם שאינה ראויה להוליד כלל ואפילו למ"ד פ"ק דר"ה דשינוי מקום של אברהם גרם לו להוליד בן היינו בשינוי מזלו בראשונה כדמייתי התם מדכתיב לך לך והדר כתיב ואעשך לגוי גדול שבצאתו מחרן היה בן ע"ה שנה ולא היה ראוי להוליד כלל ושינוי המקום גרם לו לשנות מזלו להוליד אבל הך דהכא להוליד בן הראוי ליורשו כשהיה בן צ"ט שנה גרם לו שינוי שמו כדאיתא בב"ר ולה גרם שינוי שמה שתלד כדאמר בר"ה ודו"ק:

אין מזל לישראל כו' עיין בתוס' סוף מסכת שבת ובחידושינו סוף מסכת קידושין:

כל המתמם עצמו הקב"ה מתמם כו'. כענין דלעיל ובסמוך באברהם שהיה תמים עם ה' לבטוח בו ולא שמע להאצטגנינים ולהוברי השמים והתמים הקב"ה עמו לשנות מזלו והיינו השעה עומדת לו כמ"ש מזל שעה גורם והקב"ה שינה מזל שעה שלו לטובה ומייתי מדכתיב גביה התהלך לפני והיה תמים שלא תשמע למעוננים וקוסמים ואח"כ והיית לאב המון גוים אע"פ שלפי מזלך אינך ראוי אלא לגוי אחד דהיינו ישמעאל וק"ל:

כל המנחש לו נחש כו' אלא משום מדה כנגד מדה כו' בכל שאר דברים נמי ודאי דהקב"ה משלם מדה כנגד מדה כדאמרינן פ"ק דסוטה גם אינו דומה דחזר בו מקרא דמייתי כי לא נחש גו' אבל נראה דה"ק דמדה כנגד מדה נשמע מהאי קרא דכי לא נחש ביעקב גו' מדכתיב בתר הך נבואה ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים גו' שמעינן דקודם ששמע בנבואה ששם הש"י בפיו כי לא נחש ביעקב הלך לקללם ולהזיקם בנחשים שהיה סבור שהיו ביעקב מנחשים והיינו כל המנחש לו נחש ודו"ק:

כל שאינו מנחש מכניסין אותו כו'. מסיפא דקרא קדריש כפירש"י דכתיב כעת יאמר ליעקב גו' דבר שמצינו שנאמר לאברהם ע"י מלאך שנאמר כעת חיה וגו' ישאלו את יעקב ולישראל מה פעל אל באותו עת ולא ישאלו עוד את המלאכים כי הם יהיו לפנים ממחיצתן ועיין בר"ן שגם זה מדה כנגד מדה ע"ש:

מפני מה נענש אברהם כו'. כתב הרא"ש אע"פ שעבירת העונש מפורשת על אומרו במה אדע כו' עכ"ל ואין זה מוכרח דאמרינן במס' מגילה ותענית ובב"ר במה אדע גו' לא כקורא תגר אלא באיזה זכות כו' והכי סברי כל הני אמוראי דשמעתין דפליגי אדשמואל וק"ל:
מפני שעשה אנגריא בת"ח כו'. וכה"ג אמרינן בפרק המקנא מפני שעשה אנגריא בת"ח כו' ושם דרש ליה במפורש מדכתיב אין נקי אבל הכא אינו מפורש מהיכא דריש ליה ועיין פי' הר"ן ויותר נראה לפרש דדריש ליה מדכתיב ילידי ביתו כמ"ש בערובין כל המלמד בן חבירו תורה כאילו ילדו:
שהפריש מלהכנס כו' שנאמר תן לי הנפש גו'. מלך סדום אמר כן לאברם אלא שלא הי"ל לקבל דבריו להחזיר לו נפשות השבי שהרי זכה בהן מן ההפקר והיה לו להכניסן תחת כנפי השכינה אצלו כמ"ש פ' חלק ואת הנפש אשר עשו בחרן אברהם גייר את האנשים ושרה גיירה את הנשים: (אמר המגיה מ"ו הגאון הגדול מוהרר"ש ז"ל קאיידינובר הקשה דע"פ חשבון המובא בתוס' פ"ק דברכות דף ז' בהכרח במה אדע קודם למלחמת המלכים דו"ק ותשכח וא"כ איך עבירה זו הענישתו להיות נופל בבמה אדע דקדים וצ"ע):
שהוריקן בתורה כו' והוריקן בזהב כו'. מפורש בבראשית רבה ר"ל אמר שהוריקן באבנים טובות כד"א ואברותיה בירקרק חרוץ גו' שלא יהו להוטין אחר הממון ויתעסקו בהצלת נפשות ר' לוי אמר בפ' שופטים הוריקן כד"א מי האיש הירא גו' ע"ש:
א"ד אלעזר הוא דחושבניה הכי הוה והא דכתיב ענר אשכול וממרא יקחו חלקם יושבים על הכלים היו וכה"ג איתא בב"ר:
בן ג' שנים שנאמר עקב אשר שמע גו' חושבניה כו'. נראה שתחלת ידיעתו להכיר בוראו היה בן ג' שנה מיהו לא נחשבו לו ימי תורה עד נ"ב שנים שאז נשלם ידיעתו לרבים כדאמרינן פ"ק דע"ז ב' אלפים ימי תורה גמירא דמתחילין מנ"ב שנין שנאמר בו ואת הנפש גו' והרמב"ם בספר המדע ח"ד כתב בן מ' שנין הכיר אברהם את בוראו ע"ש וכבר השיג עליו הראב"ד מדהכא וק"ל:

דף לב:

השטן חושבניה כו'. שורשו שען בלא ה' וכן נמצא בכמה מקראות בלא ה' אבל דרשו ליה השטן בה' משום דהיכא דמשתעי קרא במלאך המשחית כתיב השטן בה' בכל מקראות באיוב גם בזכריה לרמוז על שטן הידוע וע"כ גם הה' בכלל החשבון לרמוז דכל השנה שס"ד ימים הוא שטן הידוע להשטין נגד בוראו כמ"ש באיוב ובזכריה השטן בה'

חוץ מיום א' בשנה דהיינו יוה"כ אין לו כח להשטין כמ"ש שישראל דומין אז למלאכים ואין להאריך וק"ל:

בתחלה המליכו על רמ"ג כו' אלו הן ב' עינים כו'. עיין פי' התו' ופי' הר"ן ועוד י"ל כידוע שב' החושים שהם הראות והשמע משמשות למעלות דברים הרוחניים משא"כ בשאר החושי' שאינן משמשין רק לדברים הגופניים וע"פ מ"ש לעיל בפסוק והיה תמים שהמילה משלמת האדם במעלות השכליות והמדות ולזה אמר כי במצות המילה השליטו גם על ב' החושים היותם רוחניי' דהיינו הראות והשמע מב' עינים ומב' אזנים להשתמש בהן כראוי למעלות האדם בשכליות ובמדות להיות שלם ותמים על ידיהם ברמ"ח אברים וניחא שהביא רש"י בפי' החומש דרשה זו על פסוק והיה תמים גו' ע"ש ודו"ק:

עיר קטנה גו' זה הגוף ואנשים כו'. דלפי פשוטו ה"ל להזכיר שבא עליה מלך גדול באנשים רבים וחיילותיו דאין מלך בלא עם כמו שהזכיר בעיר דאנשים בה מעט גם וסבב אותה ובנה גו' משמע שהוא עצמו סבב אותה ובנה עליה גו' בלי עם אין זה דרך המלך ולפי הנמשל מלך גדול זהו יצה"ר שהוא עצמו סובב העיר שהוא הגוף והוא עצמו בנה עליה גו' והאנשים פירש"י בס' קהלת לפי הנמשל שהם אבריו של אדם וכ"ה ברבתי אבל התרגום מפרש ליה לפי הנמשל היכמא דקלילן זכוותיה בגו לבא דאינשי כו' וע"ש בתרגום כל הענין מפורש לפי הנמשל גם שם ברבתי קצת בע"א ע"ש:

בחכמתו זו תשובה ומ"ט כו'. ע"פ מ"ש פ' היה קורא תכלית חכמה תשובה ומע"ט כו' שנאמר ראשית חכמה יראת ה' גו' ללומדיהם לא נאמר אלא לעושיהם כו':

מעשרה שליטין ב' עינים כו'. עיין פירש"י בספר קהלת ונראה לפי שעשרה אברים אלו כוללים הד' חושים ב' עינים חוש הראות וב' אזנים חוש השמע ב' ידים וב' רגלים וראש הגויה חוש המישוש הפה חוש הטעם וכל מעשה אדם המורגשים נעשים ונגמרים על ידם כי חוש הה' הריח באף אין בו צורך כ"כ למעשה וצרכי אדם ומצינו כמה בני אדם תותרין וע"כ י' אברים אלו נקראו בגוף שליטין וק"ל:

בקש הקב"ה להוציא כהונה משם כו'. בתו' תימה דאברהם נמי מזרעו שלשם היה כו' ע"ש ובר"? תירוצים לזה ועוד נ"ל דה"פ להוציא כהונה משם היינו מבניו שילדו לו עוד ולא נתכהנו בניו שנולדו מקודם דכה"ג אמרו גבי פנחס דלא נתכהן עד מעשה זמרי לפי שנולד מקודם שנתכהן אלעזר אבל כיון שהקדים כו' נתנה לאברהם שנולד מקודם:

ושא"ל אברהם וכי מקדימין כו'. אין זה מפורש שא"ל אברהם כן ושהוכיחו על כך אבל ממה שנטלה ממנו ונתנה לאברהם ולא נתנה לאחר למדו לומר משום דהוכיחו על כך

ואפשר דקרא אתה כהן על דברתי מלכי צדק הכי מפורש על שדברת בשבילי למלכי צדק:

וכי מקדימין ברכת עבד לברכת קונו. לפי הענין הל"ל לברכת רבו שהוא לשון הנופל גבי עבדו אבל נקט הכי לפי שאברהם קנין אחד נלמד מהאי קרא ברוך אברם לאל עליון קונה גו'. והוא מבואר שברכה לקונה הוא המשפיע לקנויו שהוא מקבל ברכת השפע וראוי ודאי שיהיה ברכת המשפיע קודם לברכת מקבל השפע:

שנאמר נאום ה' לאדוני שב לימיני כו'. עיין ברא"ש וברי"ן ואולי נעלם מהם אגדה דפ' חלק דאליעזר אמר כן לשם אייתי הקב"ה לאדוני אברהם ואותבי' לימיני' כו' שנאמר נאם ה' לאדוני שב וגו' ופירש"י שם אליעזר אמר זה נאם ה' לאדוני אברהם שב גו' והיא תשובה יפה ונצחית להמתעקשים במזמור הזה דאליעזר שפיר קרא לאברהם אדוני ודו"ק:

דף לז.

דכתיב ואותי צוה גו' וכתיב ראה למדתי גו' מהאני בחנם אף אתם בחנם כו'. אין לפרש מה אני למדתי בחנם מפי הקב"ה אף אתם בחנם דא"כ כאשר למדני ה"ל למכתב ועוד למאי הביא קרא קמא אותי צוה ה' גו' אבל נראה לפרש דה"ק דכאשר צוני ה' משמע שצוני ללמד אתכם והא פשיטא דאסור ליטול שכר על קיום המצוה ומשום דהיה אפשר לפרש למדתי אתכם מעצמי ככל אשר צוני בענין המצות ולא שצוני ללמד אתכם קמייתי קרא דמפורש ביה בהדיא דהציווי היה על הלימוד אותם דכתיב ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם גו' ומיהו לפי זה לא אצטריך לאתויי קרא דראה למדתי גו' דבקרא קמא מפורש טפי וי"ל דבעי לאתויי באידך קרא דהרב והתלמידים בכלל אזהרה זו בחנם ולא בשכר מדנקט בקרא ראה לשון יחיד ולמדתי אתכם לשון רבים דר"ל ראה אמר ליהושע ולמדתי לכלל ישראל דכלם באזהרה זו והר"ן כתב בזה פי' דחוק בכמה דברים ודו"ק:

דף לז:

מפורש זה התרגום כו' הוא תרגום אונקלוס שכבר ניתן מסיני ושכחום וחזרום ויסדום כדאמרינן ברפ"ק דמגילה:

ואמר ושום שכל אלו הפסוקים כי ערבוב ענין מביא לטעות אבל ההפסק לפי ענינו משים שכל וחכמה לכל ענין:

ואמר במקרא אלו פיסוק טעמים גם זה הוא דבר נוסף להפסיק הענינים להבינו וק"ל:

דף לח.

במערבא פסקין להדין פסוקא לג' כו' מפורש פ"ק דקידושין:
לא העשיר משה כו' שלא תאמר שהעשיר משה משכר לימוד שנתנו לו שלמד לכל ישראל דהא אמר מה אני בחנם כו' כדאמרי' לעיל אלא שהעשיר מפסולתן כו' שנאמר פסל לך גו' מלת לך לא שייך על הלוחות גופייהו שלא למשה לחוד נתנו אלא שפסולתן יהיה לך ונראה שמלת פסל אינו נופל מגזרת פסולת בכ"מ דהיינו דבר טפל לגבי עיקר דה"נ דבר הנקצץ מבחוץ מן הלוחות שהיו סנפירין היה הפסולת מן עיקר הלוחות שהיה בפנים שניתן לכלל ישראל וק"ל:
שנאמר כתוב לך פסל לך מה פסולתן כו'. דכתיב לך מצד עצמו אינו מוכרח להיות כתבן שלך אלא שיהיה הספר שאתה כותב משלך כמו ואתה קח לך עגל גו' וכן עשה לך שתי חצוצרות שדרשו בו שיהיו משלך אבל גבי פסל לך שהיו סנפירינן א"א לומר בו משלך אלא שיהיה פסולתן שלך. ה"נ כתוב לך שנא' בפ' הסמוכה לו נלמד מענינו דר"ל נמי הכתב יהיה שלך שלא ניתנה תורה אלא למשה והוא נהג בה טובת עין כו' טוב עין הוא גו' וסיפא דקרא כי נתן מלחמו גו' היינו מלחמה של תורה ופרכינן ואותי צוה ה' גו' ללמד אתכם גו' הא ודאי דנתינת מצות התורה הוה לכלל ישראל ולא קאמר נמי מעיקרא דלא ניתנה אלא למשה כו' אלא דהיינו לימודה מן הכתב לא יהיה אלא שלך ולכך לא פריך אלא מהני קראי ואותי צוה ה' ללמד גו' ראה למדתי גו' כאשר צוני גו' דמוכח דגם לימודה ניתן ג"כ לכל ישראל ומשני ואותי צוה כו' ופריך ועתה כתבו לכם את השירה דמשמע הלימוד מתוך הכתב ניתן ג"כ לכלל ישראל ומשני אלא פלפולא בעלמא שהוא הלימוד מתוך הכתב ע"י הבנת דבר מתוך דבר כפירש"י וכאילו הוא דבר מבחוץ הוא ניתן למשה ולזרעו לחוד דומיא דפסולתן שלך שהוא דבר מבחוץ ופי' הר"ן למען תהיה לי השירה הזאת לעד גו' ואי שירה לבדה קאמר מאי סהדותא עכ"ל והוא דחוק דודאי בשירה שמדברת בפורענות אם יעברו על התורה מקרי שפיר עדות להם ונראה דה"ק כיון דגם השירה שאינה רק לעד היא בכלל הכתיבה והלימוד כדכתיב ועתה כתבו לכם גו' ולמדה את בני גו' מכ"ש שמצות התורה שנצטוו הוא בכלל הכתיבה והלימוד לכלם וקרא ה"ק גם השירה שאין בה צורך כ"כ למצות התורה כתבו אותה בכלל התורה ולמדו אותה בכללה שגם יש צורך בה שתהיה לעד כו' ודו"ק:
וכולן ממשה כו'. כיון שהיו במשה אלו מעלות נימא ג"כ בשאר נביאים מדכתיב נביא מקרבך מאחיך כמוני גו' ולפי שאלו המעלות גבור חכם עשיר הם המעלות הגדולות בעיני הבריות כמ"ש החכם אבן תבון בהקדמת ח' פרקים ראוי שלא יחסר מהם נביא

שליח השם והוסיף לו במדות שלא יתגאה בכל אלו ג' מעלות אבל שיהיה ג"כ עניו אצל אלו המעלות כמשה ושאמרו חכם עדיף מנביא ודאי דכל נביא ג"כ חכם הוא אלא דה"ק דמעלת החכמה עדיפא מנבואה ועי"ל דחכם עדיף מנביא היינו בחכמת התורה משא"כ חכם דהכא היינו במילי דעלמא דומיא דאינך ועיין מ"ש בזה בפ"ק דב"ב וק"ל:

ודלמא דאריך וקטין כו'. וכתב הרא"ש תימה אמאי לא יליף מקרשים ויקם את המשכן עכ"ל ולאו קושיא היא דע"כ פירושו נראה במקומו אבל הוא קם מאליו בנס מדכתיב לקמיה הוקם הוקם מאליו משמע כדאיתא בתנחומא ועיין פירש"י בחומש וק"ל:

דכתיב ואתפוש בשני הלוחות גו' ואשברם ותניא כו'. מההיא דפ' כי תשא וישלך מידיו את הלוחות וישבר גו' אינו מוכח שבכח השלכתו לארץ מידו נשברו אלא שאחר שהשליכן לארץ שברן בכלי ברזל אבל בהאי קרא ששינה לומר שתפשם בב' ידיו אחר שהיה נושאן בידו אחת משמע דלכך תפשן בב' ידיו כדי להשליכן בכח כדי לשברן בהשלכה זאת וזה מורה על גבורתו ששברן בהשלכה בעלמא גם שהיו סנפירינון ועוביין ששה וק"ל:

חמשים שערי בינה נתנו למשה חסר א' כו'. בספ"ק דר"ה יליף ליה מדכתיב לארץ מזוקק שבעתים שבע שביעיות דהיינו מ"ט טעמי התורה ושאר כל החכמים לא הגיעו למעלה זו בחסר א' כדאמרי' בערובין במעלות תלמיד ר"מ שלא היה בדורו כמותו והיה יודע על כל דבר טומאה מ"ח טעמים ועל כל דבר טהרה כו' ע"ש:

שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים גו' כל אותו המזמור נדרש בפרק ר"ע על משה שבשעה שעלה משה למרום אמרו מה לילוד אשה כו' שנאמר מה אנוש כי תזכרנו גו' ע"ש:

אי בלא אגרא לאפוקי ממאן כו'. ולא ניחא ליה לתלמודא למימר דרבותי' דלא שקל אפילו כשהלך לצורכם כתרגומו ולא חמרא דחד מנהון שחרית וכפי' המפרשים דא"כ עיקר חסר מן הספר אך קשה דקאמר אלא אפי' באגרא מאי קאמר בהא להקב"ה שהיה לו עושר ולא היה צריך לחמורים כפי' התוספות והר"ן שפי' דאפי' באגרא שלא היה נהנה משל אחרים עכ"ל לא יתכן דא"כ מהיכא מוכח דעשיר היה גם קשה בשכר מאי הנאה איכא ואפשר לומר כפי' התו' שאמר להקב"ה כן מחמת שע"י שלא נשאתי חמור א' מהם אפי' בשכר רואים בעושרי שאיני צריך להם ואומרים עלי שאני משתרר עליהם מחמת זה ופריך דלמא משום דעני הוה וקאמר להקב"ה מחמת שאיני שוכר מהם חמור משום עניות אומרים עלי שאין ראוי לעני כזה להשתרר עלינו ומסיק אלא מן פסל לך כו' וא"כ ע"כ דאמר לא חמור א' מהם היינו אפי' בשכר וכדקאמר לקמן בפשיטות דאילו במשה כו' לא חמור כו' דאפילו בשכר וכן יש לפרש גבי שמואל ועי"ל דה"ק דאפי' בשכר

לא לקחתי מהם בע"כ לצורכם כדרך השחוור ומ"מ שמעינן מיניה דעשיר היה שהיה לו לשכור חמור וגדול ממנו בשמואל דאפילו ברצון לא שכר מהם משום דשמא אין בלבם רצון גמור ופריך ודלמא משום דעני הוה ולא היה לו חמור משלו וקאמר דא"ה חמור לא נשאתי גו' דרך שחוור לצורכם מיהו לפי זה עיקר חסר גם מן התלמוד לפי זה ודו"ק:

שמואל דכתיב הנני גו' וחמור מי לקחתי אי בחנם לאפוקי ממאן דשקל בחנם אלא כו'. יש לדקדק דא"כ תקשי ליה דאמר נמי את מי עשקתי גו' וכי לאפוקי ממאן דעשק ומאי רבותא ויש ליישב דעושק היינו שכר פעולת אדם וכמ"ש לא תעשוק שכר שכיר גו' וקאמר את מי עשקתי מלתת לו שכרו על שעבד אצלי אע"פ שהם חייבים לעשות עבודתי בחנם כמ"ש ביומא מכאן לת"ח שבני עירו מצווין לעשות מלאכתו ודו"ק:

ותשובתו הרמתה כי שם ביתו כו' כל מקום שהלך כו'. דלפי פשוטו דקאי ביתו אהרמתה לא ה"ל למכתב אלא ותשובתו לביתו הרמתה כמו ויבאו אל ביתם הרמתה גם לכאורה הפסוקים סותרים זה את זה שאמר והיה מדי שנה בשנה וסבב גו' ושפט את ישראל גו' דמשמע בסבובו שפט כל ישראל ובקרא דבתריה אמר ותשובתו הרמתה כי שם ביתו ושם שפט גו' דמשמע ברמתה בביתו שפטם וע"כ אמרו דכל השנה סבב ובסבובו שפטם ולא היה רק תשובת סבובו בכל שנה הרמתה וקאמר כי שם ביתו בכ"מ שהוא שם בסבובו ששם שפטם ועי"ל דמשמע דשמואל לא היה לו שום בית ברמה דהא אמו חנה נדרתו וישב שם עד עולם דהיינו נ' שנה שהיה חי מיום שגמלתו ישב בבית ה' וע"כ אמר כי שם ביתו לא קאי רק על כל המקום שהיה סבובו שם ששפט בו ישראל היה ביתו עמו ודו"ק:

ואילו גבי שמואל אפי' ברצון כו' ולא רצותנו גו'. דלפי פשוטו מלשון רצוץ יהיה חסר צ' שניה וע"כ דרשוהו מלשון רצון ויש לדקדק אמאי לא מייתי קרא דלעיל מיניה דקאמר נמי שמואל את מי עשקתי ואת מי רצותי גו' וי"ל דהא נמי בכלל גדול שנאמר בשמואל יתר משנאמר במשה דלשמואל הודו כל ישראל על דבריו שא"ל לא עשקתנו ולא רצותנו שלא מצינו כן במשה שהודו על דבריו ודו"ק:

בוקר אנכי ובולס שקמים דמתרגם ר"י ארי מרי גיתי כו'. כפירש"י שם דאי בוקר רועה בקר ובולס שקמים פועל שמחפש שקמים קאמר קרא מאי לא נביא אנכי גו' שהרי נביא היה אלא דה"ק לא נביא שקר אנכי שמבקש שכר להנבא שהרי בוקר אנכי גו' דהיינו שאני עשיר כדמתרגם ואינני צריך לשכר זה וק"ל:

ויתן שכרה גו' ואר"י שכרה של ספינה כולה כו' דהכי משמע לישנא דשכרה ומה שנתן הוא כל שכרה יש לפרש כדרך הבורח שמקדים עצמו בדרכו והספן עדיין לא היה מוכן

כ"כ ועדיין לא קיבל שכרו מאנשים שבאו לילך ג"כ תרשישה והוא הקדים לתת שכר כולם ולקבל אח"כ מהם השכר והכי משמע קרא שהקדים ומיהר את הספן דכתיב וימצא אניה באה תרשיש ויתן שכרה וירד בה גו' דמשמע מיד שבאה מתרשיש וקודם שירד בה לא נתן להשהותה שם ונתן שכרה והחזירה לילך לתרשיש וק"ל:

בתחלה היה משה לומד ומשכחה עד שנתנה כו'. לפי שא"א לדעת אנושי לקבל כל מצות התורה תוך זמן מועט כזה ארבעים יום כפירש"י בחומש ולהכי קאמר ר"י שהיה לומד ומשכחה שתקפה עליו משנתו אלא שמתנת אלהים היה לו שתקוים בידו ולא תשתכח וע"ז אמרו בשכר שקראוך אדם לקחת מתנות למדו לומר כן ע"פ מ"ש במדרש ככלתו חסר כתיב שנתן לו הקב"ה התורה כחתן הנותן לכלה הקידושין שנותן בעין יפה ומתנה שלא להחזיר וכן פירש"י בחומש אך מה שפירש הכלה היא התורה והחתן הוא ישראל אינו כן אלא בכ"מ הקב"ה נדמה לחתן והישראל לכלה ודו"ק:

דף לט:

ובני אדם מבקרין אותן כו'. דלפי פשוטו מלשון פקידה וגזירת בני אדם הענין כפול. ולכך דרשו הפקידה דנקט הכא מלשון ביקור וקאמר מה הבריות אומרים לא ה' גו' דהשתא לא ה' שלחני קאי שפיר על המבקרים שיאמרו עלי כן אבל במ"ר אמרו אם הרופאין עולין ומבקרין כו' אף אני כופר ואומר לא ה' גו' וק"ל:

ז' דברים נבראו קודם כו'. מפי' הר"ן כלומר שעלו במחשבה להבראות כו' עכ"ל ולא משמע כן בסוגיא דפ' מקום שנהגו דמוקי התם חללה קודם שנברא עולם ואור דידיה בשני בשבת ואור דידן במחשבה ואם על המחשבה אמר נמי הכא לא ה"ל לפלוגי התם בין חללה לאור שלה אלא דעלה במחשבה להבראות ולא נברא עד יום ב' כדמפליג גבי אור דידן אלא שהדברים כפשטן ואין בהם סתירה וק"ל:

תורה מנין דכתיב ה' קנני ראשית גו'. ר"ל גם לגבי אלו דחשיב הכא שהיו ג"כ קודם בריאת עולם התורה קדמה להם אלפים שנה והיתה לפניו כתובה אז באש שחורה ע"ג אש לבנה שהוא נסתר של התורה כולה שמותיו של הקב"ה והיינו שאז היתה ראשית דרכו שהוא דרך הנסתר:

תשובה דכתיב תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו גו'. ר"ל בטרם הרים גו' דהיינו קודם שנברא העולם תשב אנוש עד גו' היינו אותן תתקע"ד דורות שהיו ראוין להבראות וראה הקב"ה שרשעים הם ולא תועיל להן התשובה וקומטו בלא עת כדאמרינן בחגיגה והיינו תשב אנוש עד שנדכאו מן הבריאה ומבריאת אדם ואילך ותאמר שובו בני אדם גו':

נ"ע דכתיב ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם. וכתרגומו מלקדמין דהיינו קודם בריאת עולם ולא ניחא להו לפרש בעדן מקדם במזרחו של עדן נטע את הגן כפירש"י בחומש דא"כ ה"נ למכתב בקדם בב' ולא במ':

גיהנם כי ערוך מאתמול גו' פירש"י זה יום שני שיש לו אתמול ולא שלשום וכ"ה במדרשות דביום שני נברא גיהנם ולכך לא נאמר בו כי טוב וא"כ צ"ל קודם שנברא עולם דגבי גיהנם היינו קודם שנגמרה בריאת שמים וארץ דביום ג' נגמר בריאת שמים וארץ שבו נאמר יקוו המים מתחת השמים גו' ותראה היבשה ולכך נאמר בו ב' פעמים כי טוב:

כסא הכבוד דכתיב נכון כסאך מאז כו'. בפרק מקום שנהגו מייתי ליה כסא כבוד נמי מהאי קרא דמייתי גבי בהמ"ק כסא כבוד מראשון מקום מקדשינו ופירש"י בספר ירמיה כסא כבוד שבמרום מראשית בריאת עולם הוא מכוון כנגד מקדשינו ונראה דר"ל מראשית בריאת עולם היינו שמקום מקדש היה תחלת בריאת הארץ כמ"ש אבן שתיה שממנו משתיתו של עולם ואמרו בחגיגה שהעולם מאמצעיתו נברא דהיינו ממקום מקדש שהוא אמצעיתו של עולם:

שמו של משיח דכתיב יהי שמו לעולם גו'. לפי פשוטו המזמור נאמר על שלמה המלך אבל קרא דלעיל מיניה נדרש בסוף כתובות לימות המשיח יהי פסת בר בארץ גו' ויציצו מעיר גו' ואמר בהאי קרא ע"פ מ"ש לא כעה"ז עה"ב עה"ז נקרא בא"ד ועה"ב נקרא בי"ה וז"ש דאז לימות המשיח יהי שם הוי"ה שמו של הקב"ה רגיל לעולם שגם משיח יהיה נקרא בשם זה כמ"ש פ' הספינה משיח יהיה נקרא בשם הקב"ה שנאמר וזה שמו אשר יקראו לו ה' צדקנו אבל לפני שמש דהיינו קודם שנברא עולם לא היה נקרא שם משיח כולו בשם הוי"ה אלא ינון שמו ברמז ע"ש ההוי"ה שיש בו י"ו וגם ב' נוני"ן תחת ב' ההי"ן שבשם ההויה ודו"ק:

והכתיב אין כל חדש גו'. וה"ה מעיקרא דקאמר אם בריאה גיהנם כו' ה"מ לאקשויי והכתיב אין כל חדש גו' וכ"ה בפ' חלק ולמאי דס"ד נמי השתא אי חברי ליה פומא ה"מ נמי לאקשויי דהא בפרקי אבות חשיב פי הארץ בי' דברים שנבראו בע"ש ב"ה:

מלמד שעלו שמש וירח מרקיע לזבול כו'. והיינו דבעו בזבול שם עבודת הקרבנות מכוון כנגד העבודה שלמטה אשר קרח וסייעתו חלקו על אמתתה כדאיתא פ' אין דורשין בזבול מזבח בנוי ומיכאל כו' ע"ש:

בכבודי לא מחיתם כו'. א"ל משה בזאת תדעון כי ה' גו' גם שלא יוודע להם ע"י המאורות ונקט בוקר ע"ש עיקר המאורות דכה"ג צ"ל לפי הדרש שהביא רש"י בחומש יכולים אתם להפוך בוקר לערב כך כו' ויש לכוון זה המדרש בקצת ע"פ אגדה דהכא וק"ל:

ובכל יום ויום יורים בהם חצים כו' שנאמר לאור חיציך גו'. בפרק חלק לא מייתי האי קרא אלא אמעיקרא שלא היו מאירים עד שיעשה הקב"ה דין לבן עמרם דבהכי כתיב האי קרא ואכל יום ויום לא מייתי ליה אלא דמסברא קאמר והאידנא לא נפקי עד דמחו להו וע"פ הדברים האלה יש לפרש שאמר משה בוקר ויודע ה' גו' ר"ל בוקר שלא יהיה השמש יוצא להאיר ויודע ה' כו' שהיה סבור שהקב"ה יסכים על ידם שלא להאיר בשביל כבודו אך אחר שראה משה שלא הסכים הקב"ה על ידם מטעם דקאמר בכבודי לא מחיתם כו':

בקור חולים אין לו שיעור כו'. בפי' הר"ש בריש מסכת פאה אמתני' דאלו דברים שאין להם שיעור כו' וא"ת וליתני ביקור חולים דאין לו שיעור כדאמרי' פ' נערה כו' ע"ש ודבריו אינן מובנים דאם ר"ל דלענין ממון יש לו שיעור מ"מ הא לענין כמה פעמים ביום קאמר הכא דאין לו שיעור וליתני ליה דומיא דתניא ת"ת אין לו שיעור מדכתיב והגית בו יומם ולילה ויש ליישב דביקור חולים הוא בכלל ג"ח דתניא התם וכה"ג מיישב שם הר"ש הא דלא תני נמי כבוד אב ואם ע"ש וק"ל:

נוטל כו' מס' בצערו כו' א"ל א"כ ליעיילו כו'. פירש"י יכנסו ס' כאחד לבקרו כו' לאו דוקא כאחד דא"א לצמצם שיבואו כאחד וכן מוכח למאי דמשני כעישורייתא דע"כ קאמר הראשון נוטל א' מס' והשני ממה ששייר וכן כלם כפירש"י והר"ן ויש לשאול למאי דמשני נמי כעישורייתא מ"מ לעיילו לי' כ"כ הרבה בני אדם עד שלא ישאר מחליו כ"א דבר מועט וי"ל דלהכי קאמר בבן גלו דלא ימצא לו כ"כ בני אדם שהם בני גילו ועי"ל דלא מעלין מחליו רק עד ס' אנשים כ"א חלק ס' ממה ששייר אותו שלפניו וענין שנוטל חלק א' מס' שהוא נקרא דבר מועט כדאמרינן בכל נתינת טעם א' בס' בטל דילפינן ליה מזרוע בשלה ודו"ק:

דף מ.

מאי גרמא אילימא כל המבקר החולה מבקש עליו רחמים כו' שימות ס"ד כו'. ק"ק מי יימר לן דלענין בקשת רחמים קאמר הכי ואימא דלענין כיבוד וריבוץ לפניו קאמר כל המבקר בכיבוד וריבוץ גורם לו שיחיה כדקאמר התלמיד לרע"ק רבי החייתני וכל שאינו מבקר ולא כיבד וריבץ לפניו גורם לו שימות כדקאמר רע"ק כאילו שופך דמים ויש ליישב בדוחק דה"ל לרב דימי לפרש הכי דלענין כיבוד וריבוץ קא"ל:

אלא כל שאין מבקר אינו מבקש רחמים לא שיחיה ולא שימות כו'. עיין פי' הר"ן ולפירושו חזר מהא דקאמר גורם לו שימות ואין נראה כן אלא דקאי כמ"ש גם הרא"ש

בפירושו ונראה מעיקרא כל המבקר החולה הוא ודאי אוהבו של חולה ומבקש עליו רחמים שיחיה וגורם בתפלתו שיחיה וכל שאינו מבקרו ה"ז ודאי שונאו ומבקש עליו רחמים שימות ס"ד דודאי מאן דסני ליה חדי בליבי' קאמרי' בסמוך אבל שביקש רחמים שימות הא פשיטא דגם השונא אינו עושה כן ומשני אלא כל שאין מבקרו ה"ז ודאי שונאו ואינו מבקש רחמים לא שיחיה ולא שימות וה"ז גורם שימות שאילו לא היה שונאו היה מבקש עליו רחמים ואפשר שתפלתו היתה נשמעת בעת רצון כמ"ש הרא"ש ולפי דברינו ניחא דמייתי עלה מלתא דרבא מכאן ואילך כו' דמאן דסני כו' ומאן דרחים לי ליבעי רחמי כו' דמיירי בענין זה:

ושאמר דלא ליתרע מזליה כו'. כענין שאמרו במ"ק ברית כרותה לשפתים ואל יפתח אדם פיו לשטן לומר שהוא חולה וק"ל:

שנאמר אשרי משכיל אל דל ואין דל אלא חולה כו'. רוב מלת דל שבמקרא נאמר על עניות ממון אבל דל דהכא אלא חולה כו' ומשמע לו כן מדכתיב משכיל אל דל דליתן ממון לעני ודל אין צריך כ"כ השכל אלא לגבי חולה אמור דודאי צריך ביקור ולהשכיל יפה מה רפואה שהוא צריך שזהו עיקר הביקור חולים ומייתי שנאמר מדלה יבצעני בחולי חזקיהו כתיב שהיה מתפלל שיבצע אותו הקב"ה מן החולי אבל ת"י מדלה מלשון רום ע"ש בפירש"י בספר ישעיה:

ואין רעה אלא גיהנם שנאמר כל פעל גו' מבואר לעיל בפ' ד' נדרים ע"ש:

מה שכרו בעה"ז כו'. כיון שזה שבקרו החייהו בעה"ז כדאמרן אינו דומה שלא יהיה לו שכר למבקר גם בעה"ז ואמר ה' ישמרהו מיצה"ר שהוא אויב הפנימי שזהו מדה כנגד מדה שע"י שהחייהו ועמד מחליו נמחלו עונותיו כדלקמן גם המבקר זה לא יבא לידי עון ואמר החייהו מן היסורין דהיינו שלא ימות מתוך יסורין כמו שהחייה לחולה זה מתוך היסורין ואמר ואושר בארץ שהכל מתכבדין כו' כמו שהוא כיבד וריבץ לפני החולה ואמר ואל תתנהו בנפש אויביו דלפי פשוטו ה"ל למכתב ביד אויביו אבל בנפש הוא לשון רצון ודעת אויביו שהם משיאים עצה לאדם לפי דעתם הם ודאי אויביו של אדם כריעים של רחבעם שהיו משיאים לו עצה לפי דעתם לסתור עצת הזקנים אבל לזה המבקר גם שהיה גדול אצל קטן כדלעיל נעשה לו ריע טוב לבקרו ולרפאו במדה זו יזדמנו לו ריעים כמו של נעמן שא"ל דבר גדול דיבר אליך הנביא גו' רחץ וטהר ורש"י פי' ריעים כנעמן על אלישע והוא דחוק:

אם יאמרו לך ילדים בנה וזקנים סתור כו'. הענין קשה לפום ריהטא בדבר שיאמרו הילדים בנה והזקנים היפך זה סתור ויש לפרש המשל במי שיש לו בית חומה בנוי

ורוצה לבנותה עוד בגובה עלייה עליה והילדים א"ל בנה שחומת הבית יכולה לסבול בנין העלייה וזקנים א"ל סתור חומת הבית כדי לבנותה יותר בעובי' שתהיה לה חוזק לסבול חומת העלייה שעליה ואמר שמע לזקנים כו' שזקנים ודאי יותר בקיאים בדבר זה ולזה אמר כי בנין שאומרים הילדים היא סתירה גם לחומת הבית ושאומרים הזקנים סתירת חומת הבית ע"מ לבנותה יותר בעובי הוא בנין גם לחומה שעליה לעלייה וסימן לדבר רחבעם כו' שהזקנים יעצו לו סתירה להקל המשא מעל העם והילדים יעצו לו בנין שא"ל אבי העמיס עליכם עול כבד ואני אוסיף על עולכם גו' והיה עצתם סתירה שמרדו בו ישראל עי"ז ואילו שמע לזקנים היה לו בנין עולם כמ"ש והיו לך לעבדים כל הימים וק"ל:

לא ליסעור איניש כו'. כמ"ש ופקודת כל האדם יפקד גו' ות"א וסערא דכל אנשי יסתער גו' ונראה שהוא לשון ראייה ופקוח בצרכי חולי כמ"ש לראות את הערים תרגום למסער ית קירויא ועיין בערוך בערך סער וכן פירש"י בפ"ק דשבת אהא דמנין שהשכינה סוער כו' דגרסינן סוער ברי"ש כלומר מבקר דפוקד תרגומו סוער ע"ש:

מנין שהקב"ה זן את החולה כו'. ודאמרינן בעלמא אישתי' זנתיה היינו נמי שהקב"ה זן אותו דאש החולה של שמים הוא כדלקמן בשמעתין:

מנין שהשכינה שרויה כו' בפ"ק דשבת גרסי' לי' בלשון אחר ע"ש:

דף מ:

עשה לך כלי גולה זו נר כו. דמשמע דכלים ידועים ומיוחדים הם הנעשים לגולים כמ"ש עשה לך כלי גולה גו' לעיניהם אולי יראו גו' דהיינו שיבינו מזה הגלות וק"ל:

דף מא.

ובחוסר כל כו' בלא נר כו' בלא אשה כו' כצ"ל ובחוסר כל קמייתא והיינו קרא קמא דכתיב ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל גו' אבל קרא דבתריה כי תאכלם בחוסר כל גו' לא שייך למימר ביה בלא אשה דהא באשה קמשתעי ההוא קרא ולפי פשוטו ובחוסר כל היינו כל דבר אבל א"כ לא הוה אצטריך למכתב ברעב ובצמא ובעירום דהוה בכלל חוסר כל דבר וע"כ אמרו דחוסר כל הוא דבר פרטי אלא דבר שהכל צריכין לו למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה דבר הקרוי חסרון לכ"ע:

נקטינן אין עני אלא בדעה כו'. מלת עני ודאי ברוב נאמר על עני בממון אלא דר"ל אין עני דהכא דכתיב בחוסר כל אלא בדעה ועי"ל דה"ק אין מלת עני הונח באמיתה אלא על

עני בדעה וכדמסיק אבל לגבי ממון אינו אלא בלשון מושאל וכדמסיק במערבא אמרי על עני בדעה דדא ביה כו' דדא קני מה חסר כו' והענין כפול לרמוז בין בדברים הגופניים ובין ברוחניים כולן תלויין בדעה וק"ל:

אין החולה עומד מחליו עד שמוחלין כו'. וכענין שאמרו שהיסורין ממרקין עונות של אדם ומייתי מקרא הסולח לכל עווניכי הרופא גו' כי החלאים באים ע"י חטא ואמר שע"י יסורי החולה סולח לו הקב"ה עונו ומרפא תחלואיו ומה"ט ראוי שיסמכו ב' הברכות אלו להדדי בי"ח ברכות אלא דגאולה מפסיק ביניהם מטעם שאמרו פ"ב דמגילה משום דעתידין ליגאל בשביעית וק"ל:

כל משכבו הפכת בחליו אמר רב יוסף לומר דמשכח כו' כפירש"י וכ"ה הגירסא בכל הספרים ומלתא באנפי נפשיה הוא דדריש מקרא דתהלים אבל מפי' הרא"ש והר"ן נראה דל"ג האי קרא כלל ורב יוסף אקרא דלעיל דמייתי מספר איוב קאי דכתיב ישוב לימי עלומיו ומלשון העלמה ושכחת תלמודו כפי' הרא"ש והר"ן ולולי פירושם גם לפי גרסתם יש לקיים ישוב לימי עלומיו כפשטיה ישוב ע"י שכחת תלמודו לימי עלומיו ונערות שהיה אז בלי תלמוד וק"ל:

כי הוי גמיר רבי י"ג אפי כו' אגמריה לרבי חייא ז' כו' בכמה דברים קדושים מצינו מספר הזה י"ג כגון י"ג מדותיו של הקב"ה וי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם גם הרמב"ם הניח עיקרים כמנין זה ונאמר כן גם באותן מ"ט פנים שיש לתורה כדלעיל יש מהם י"ג פנים היותר עיקרים לקדושה בהם וכן מספר הז' הוא יותר מסוגל לקדושה בכל דבר כגון השבת והשביעית והיובל וספירת ז' שבועות ועוד הרבה במדרשות נאמר שכן גם באלו י"ג פנים יש ז' פנים היותר מסוגלים לקדושה וע"כ אגמריה אותן ז' מתחלה לרבי חייא וק"ל:

הוה ההוא קצרא הוה שמע ליה לרבי כדהוה גריס כו'. אולי דהיינו ההוא קצרא דאמרינן בפ' הנושא גבי אשכבתיה דרבי כל יומא הוה אתי קמיה ההוא כובס ההוא יומא לא אתי כו' וק"ל:

גדול נס שנעשה לחולה כו' וזו של חולה של שמים הוא מי יכול לכבותה כו'. דגם המים אין מכבין אותה כמ"ש באליהו ותפול אש ה' גו' ואת המים ליחכה ונ"מ דבעי אפושי רחמים לעשות לו נס כזה א"נ לענין דמנכין לו מזכיותיו וק"ל:

כיון שהגיע קצו של אדם כו' שנאמר והיה כל מוצאי גו' דכל מוצאי משמע דהרבה שלוחים למקום לקיים שליחותו וכך עלתה לו שנהרג ע"י סומא למך נכדו ומייתי ליה נמי מן הדין קרא דהכל עבדיו לעשות שליחות לקיים ביה משפטיו שבכל יום ויום לרבי

יוסי דאמר פ"ק דר"ה אדם נידון בכל יום ניחא כפשטיה למשפטיך עמדו היום שבכל יום ויום הוא גזר דין וקיצו של אדם ולמ"ד התם דאינו נידון אלא בר"ה ה"ק למשפטיך שבר"ה עמדו בכל יום שלוחיך לעשות בו דין שמים שנגזר עליו מר"ה ועמדו היום קאי גם על השלוחים לפעמים שהם רבים כההיא דעקרבא דיתבא על אקרוקתא וכן כי הכל עבדיך כמאמרם רבים שלוחים למקום וק"ל:

דף מט:

כמאן מצלינן כו' ש"מ קצירי ממש מריעי רבנן כו'. מפירש"י נראה לכאורה דבב' ברכות מצלינן עלייהו קצירי ברכת רופא חולי עמו ישראל ומריעי רבנן ברכת על הצדיקים כו' על פליטת עמך ישראל אבל לא משמע כן דבהך דפליטת עמך ישראל לא הוזכר להתפלל על החולה כלל ועיקר החולים קאמר רבנן שנקראו מריעי והוא תרגומו של חולה אלא דודאי דברכת רופא חולי עמו ישראל כולל להתפלל על שניהם אלא דקאמר שהם צריכין לבקש רחמים טפי שהם צריכין חיזוק לפי שהם פליטת סופריהם ומתישין כחן בזה וק"ל:

בבלאי טפשאי דאכלי לחמא בלחמא כו'. כיון דדייסא עבה ופת טעם א' להם ל"ל לאוכלן ביחד דכ"א נמי זה הטעם יש לו ולהכי מסתפק רב חסדא בבלאי אי אפילו דייסא דחיטי ופת דחיטי שהן מין א' מחזיק להו בב' טעמים כיון דזה מבושל וזה אפוי או דוקא דייסא דחיטי ופת דשערי שהן ב' מינים או בהיפך יש לו ב' טעמים להכי קאמר רב אכלה בחסיסי דודאי יש לו טעם אחר:

אמאי קאכיל מר בידיה א"ל כו'. נראה דיש להסתפק בשאלתו אם ר"ל אמאי בידיה ולא בכף או אמאי בכולי ידיה ולא תסגי ליה באצבע א' או בב' וע"ז השיב לו דלכך לא אכלתי בכף משום דבסים באצבע ולהכי אכלתי בכל היד דבאצבע בסים וכ"ש בתרתין וכ"ש בג' ולא אתיא מלתיה כתנאי דאיכא למ"ד לקמן דאין לאכול באצבע משום דלמה אתה מאכילני צאתך דלא שייך אלא בשנים אוכלים מקערה א' משא"כ הכא שהוא לבד אכל:

למיכל דייסא עד פרסא למיכל בישרא דתורא עד כו'. לפי פי' הראשון בר"ן בישרא דתורא הוא מחזיק הלב יותר וכדאמרינן פ' מרובה דלא אכלתי בישרא דתורא כפי' התוס' שם ומיהו הא דאמר מזמנין לך כו' לא משמע כפי' זה אלא כפי' שני בר"ן וק"ל:

שהם דומין לפתילה של אבר כו'. הדמיון דאמרינן פ' ד' מיתות במצות הנשרפין שזורק פתילה של אבר לתוך פיו ויורד לתוך מעיו וחומרת מעיו וק"ל:

א"ל דאכיל באצבעתי' לדאכיל בהוצא עד מתי אתה מאכילני רוקך כו'. מפי' הרא"ש אבל אצבעו היה מקנח מן הרוק עכ"ל ואשכחן רוב מאכלים מבושלים שאוכלים בכפות ונראה נמי דהני תנאי אילו היה להם כפות לא היו מדקדקין ומקפידים זה על זה ואפשר דכף נוח לקנחו מן ההוצא וק"ל:

א"ל ר"ש אלו אין יוצאין מבני מעים כו' א"ל ר"י כ"ש שנסמוך כו'. ודאמרינן בכמה דוכתין בל תשחית דגופא עדיף י"ל היינו למאן דאית ליה אבל ר"י לא הוה לי' כדלקמן:

ר"י הוה יתיב כו' א"ל ר"ט היום פניך צהובין א"ל כו' ואם אכלנום במלח כ"ש כו'. עכ"ל לכאורה יש לדקדק דר"ט רק עם ר"י היה מדבר למה פניך צהובין ורבי יהודה בתשובתו כלל אחרים עמו וי"ל דר"י מתוך חסידותו כידוע כל היכא דאמרינן מעשה בחסיד הוא ר"י בר אלעאי לא רצה לתלות הדבר בחכמתו כדמסיק חכמת אדם וגו' ולכך כלל עמו כלם שהיו אוכלין אמש עמו בהני תרדי נעשו פניהם צהובין וק"ל:

אמרה ההיא מטרוניתא לר"י מורה ורוי כו' אלא חכמת אדם כו'. יראה דר"י לא השיב לה אלא דלאו שיכור הוא ותלמודא הוא דמסיק לה וטעמא מאי אלא חכמת גו' אבל בהך עובדא דמינא כו' ר"י בעצמו השיב לו טעמא מאי דכ"ד בית הכסא אית לי כו' ואפשר דבמלתא דעלמא אוקמיה למינא על שהיה חושבו למגדל חזירים הרגילים בבתי כסאות ונראה מלישנא דמורה ורוי שהוא קרוב למה שקראו אותו כל עולם מורי ורבי לשבח קראתו היא לגנאי מורה כבן סורר ומורה שהוא זולל וסובא דהיינו רוי וק"ל:

אלא קידושא ואבדלתא וד' כוסות כו'. משום שאלו הן כוסות של ברכת המצוה ואע"ג דברכת המזון נמי בעי כוס מ"מ לאו ברכת המצוה הוא כהני דלא ליסעוד ולא ליבריך בהמ"ז משא"כ הני דחשב חיובא הם ולא סגי ליה בלאו הכי והא דא"ר יהודה גופי' בפ' ע"פ ושמחת בחגך אנשים בראוי להם ביין י"ל דלסתם אנשים קאמר דראוי להם יין ואין שמחה להם אלא ביין אבל ר"י יצא מסתם אנשים שהרי לא היה ראוי לו כדקאמר חוגרני צידאי מן הפסח כו' וק"ל:

גדולה מלאכה שמכבדת כו'. ר"ל אע"פ שאסור לת"ח לעשות מלאכה בפני ג' כדאמרינן פ' י' יוחסין זו המלאכה של משא הכלים הותרה להם לפי שמכבדת כו' וק"ל:

וכד נפיק ר"י לצלויי הוה מכסי ביה כו' משום הכון לקראת גו' והוה מברך ברוך שעטני מעיל כו'. עיין בג' הפירושים וק"ק כיון דלאו מעיל היה מחזי כשיקרא גם אם היה חשוב לו כמעיל ונ"ל דהוה האי גלימא עשיי כעין מעיל ואשמעינן אע"ג דאתתי' נפקא ביה לשוקא לית ביה משום לא ילבש גבר שמלת אשה דהיינו דוקא בגד העשוי מיוחד לאשה

אבל בגד מעיל הוא מיוחד לשניהם בנקבות נאמר כי כן תלבשנה בנות המלכים מעילים ולגבי זכר תמצא הרבה במקרא ולית ביה משום לא ילבש גבר גו' ודו"ק:

גזר רשב"ג תעניתא ר"י לא אתא כו'. רשב"ג נשיא היה אז וגזר תעניתא ודרכם היה להתאסף בכל תענית למקום הנשיא ואמר דר"י לא אתא משום דלא ה"ל כסויא ואפשר דההוא מעיל לא היה בידו דאתתי' הות צריכה ליה לצאת בו לשוק או שהיה מתבייש לכסות שם בכסות מיוחד נמי לאשתו כמ"ש לעיל ולזה אמר דשדר לו גלימא כו' דהוא כסות מיוחד לאיש וק"ל:

דף נ.

ר' עקיבא איקדשת כו'. הך עובדא איתא נמי בפ' אע"פ בקצת בפנים שונים ע"ש ומייתי לה הכא בדמיון זה דמייתי לעיל שהיה ר' יהודה ואשתו עניים ולא רצו להנות משל אחרים כך היו רע"ק ואיתתי' בת כלבא שבוע דבסתוא הוה גנו בי תבנא כו' וז"ש אי הוה ספק לי כו' דהיינו משלי אעשה לך ירושלים ולפי שהיא בעניה ראתה ליפותו בראשו ללקט התבן מתוך השער א"ל ליתן שכרה בעושרו לעשות על ראשה עיר ירושלים של זהב מצוייר כמפורש בסוף סוטה עיר של זהב היא עטרות כלות וחתנים ע"ש ועל שם הכתוב אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי ואע"ג דגזרו טל עטרות כלות בפולמוס של טיטוס כמפורש סוף מסכת סוטה ור' עקיבא אחר החורבן היה מתלמידי ר"א ור' יהושע כבר כתבו התוס' בפרק במה אשה דלא גזרו אלא דוקא לחתנים ולכלות ולא לשאר כל אדם ע"ש ודו"ק:

שמע כו' דקא"ל חד רשע שפיר עביד דלא דמי לך כו'. ר"ל דלא דמי לך בעשירות שהיא בת כלבא שבוע מעשירי ירושלים א"נ לא דמי לך בייחוס שר' עקיבא היה מבני גרים ובפ' אע"פ ליתא הא אלא הך בתרייתא קא"ל ההוא סבא עד כמה כו' וכן הא דקא"ל חד רשע ואת להיכא כו' איתא בפרק אע"פ בלשון אחר דלטובתה א"ל שבבתא שאילי מאני כו' וק"ל:

יודע צדיק נפש בהמתו. יש לפרש דה"ק יודע צדיק שאין לי בגדים חשובים ושהבטיחני כשיהיה ספק לו אף על בת נפש דהיינו ירושלים דדהבא כפרש"י כאן ובפרק במה אשה ועיין בחדושי אגדות פ' אע"פ ע"ש:

מן שית מילי איעתר רע"ק מן כלבא כו'. ר"ל דלא תימא מרבוי תלמידיו שזכר ונתעשר שלמדם תורה בשכר דודאי לא היה נהנה מתורתו אלא מן שית מילי כו' דהוו קצת

בנס איתעשר כדמפרש וקרוב לזה אמרו בפ' ד' נדרים ממה נתעשר משה כו' כדמפורש שם וק"ל:

עביד מרנא עליה כו' פירש"י ימתין אדונינו עליו כו' עכ"ל. והלשון דחוק ונראה לפרש לפי פי' הרא"ש דגוזא הוא חתיכת עץ גדול דא"ל שיעשה על חתיכת עץ זה את מלאכתו למה שהוא ראוי ועי"ז נבקע העץ אח"כ ואשתכח דהוא מלא דינרי וק"ל:

ומן דסקורת' כו'. בכל הפירושים לא כתבו כלום בזה ונראה דלא הוו גרסי ליה וכן מוכח דהא קאמר מן שית מילי כו' ואי הוה גרסי ליה הרי מן ז' מילי הוא דחשיב ויש לקיימו דמן דסקורתא קאי אדלעיל דההוא גוזא דאשתכח בההוא זמנא דמן דסקורתא הוה דהיינו משל ישמעאלים היה כמו אורחת ישמעאלים ת"י סיען דסרוקאי וק"ל:

דף נ:

אייתינון ליה כולהון כו'. פירשו בו ממדת חסידות הוא ולא ממדת הדין וכלפי מ"ש בסוף קידושין הספני' רובן חסידים והיינו דהקוף עדיין לא בא לידו כדמשמע אייתינון ליה כולהון ודקאמר אתיוה ליה כו' לאו בידו ורשותו ממש קאמר וק"ל:

תורה מפוארה בכלי כו'. עיקר הך מלתא מפורש פ"ק דתענית דאף ד"ת אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה ואיש הנאה ויפה דרכו להגיס דעתו כההוא עובדא דנזיר בפ"ק ועיין פירש"י פ"ק דתענית והתוס' כתבו שם הא דקאמר אילו הוה סנו הוי גמירי טפי פי' אם היו שונאים היופי היו חכמים ביותר עכ"ל כוונו ג"כ לזה דר"ל דודאי אין זה תלוי בטבע הבריאה שיהיה המכוער גמיר וסביר טפי מן הנאה ויפה אלא דה"ק אי הוה שונאין היופי ולא היו מגיסין דעתן מחמת יופיין הוו גמירי טפי מדהשתא וכן משמע הלשון אילו הוו סנו כו' מלשון שנאה ולא קאמר אילו הוו מכוערין הוו כו' ודו"ק:

א"ל שמואל רבך הכי דנן כו'. פירש"י בתמיה ולולי פירושו נראה דבניחותא קאמרה דשמואל רבך נמי הכי דנן לי והשתא ניחא דקא"ל דא"כ ידעת את שמואל רבי דהכי דן אותך למה באת לפני תלמידו וקא"ל אין גוצא כו' וא"ל א"כ לבזויה קאתית לפני לפי דעתך דלא יפה דנך תהוי כו' וק"ל:

אבותינו אמרו נשינו טובה כו'. בפרק ב"מ מפרש ליה נשיתי טובה זו בית המרחץ כו' ועוד כמה דברים אבל לרבי לא משמע ליה לפרש כן דלא שייך בהו שכחה כי הך דהכא הרבה מיני לפדי דשייך בהו שפיר שכחה וק"ל:

עביד ליה הלולא לר"ש בריה כתב על בית גננא כו'. לא הזכיר מי הוא הכותב ובנוסחת ע"י ולא אזמניה לבר קפרא כתב על בית גננא כו' וקאי על בר קפרא שהוא הוה כותב על

עצמו כן שבהוצאה גדולה כזאת שהוציא רבי לא אזמניה לבר קפרא לבית גננא פי' הר"ן לסעודת נשואין ויותר נראה לפרשו כמשמעו שהוציא כן על בית חתנות דבנו וק"ל:

א"ל אם לעוברי רצונו כן כו'. אינו דומה כפירש"י שהיה מגנהו כן על שלא זימנו אלא שהנראה דמעיקרא נמי כוונתו לשבח וע"פ מ"ש שיש אדם שזוכה לב' שלחנות העה"ז ולעה"ב כמו רבי וחביריו ויש צדיקים שאין זוכין רק לעה"ב אבל הרשעים אינן זוכין רק לשלחן א' שבעה"ז ולזה אמר ברמז מעיקרא אם לעוברי רצונו בעה"ז כך כמו לעושי רצונו שהם רבי וחביריו כ"ש שיהיה לעושי רצונו כך בעה"ב שבזה יזכו עושי רצונו טפי מעוברי רצונו ולפי שהם לא הבינו כוונתו פי' דבריו אח"כ אם לעושי רצונו בעה"ז כו' ודו"ק:

יומא דמחייך ביה ר' אתיא פורענות' כו'. דרבי בעל יסורין הוה וכל שני יסורי דרבי לא אצטריך עלמא למטרא כדאמר פרק הפועלים ובר קפרא ודאי דהוה ידע זה אלא דהוא סבר על ידי שישמחו יזכה לעה"ב כדאמרינן בתענית פ"ג הנך בני עלמא דאתי נינהו דאינשי בדיחי הוו. :

דף נא.

שקל דיקולא רבה כו' דרך בדיחותא וסחפיה על רישיה כו'. שלא יכירו רבי כמו שעושין בפורי' כדאמר פ' חלק גבי אחז אוכלא דקצרי סחף ארישיה שלא יכירו ישעיה ורבי ודאי הכירו בקולו וא"ל דרך בדיחות' לאו אזהרתך דלא תבדחן כו' ואין לך עלי אלו מ' גריוי חיטי שאמרת שהבטחתי לך בשכר שלא תבדחן כי אתה הבדחתני והשיב לו בר קפרא ג"כ דרך בדיחות שאין אני מבקש ממך שכר זה כלל אלא חיטין שהלוית ממני:

מאי תועבה כו'. בכמה עבירות כתיב בתורה לשון תועבה אלא דה"ק דבכל עריות שנאמרו בתורה לא כתיב תועבה אלא במשכב זכור בין באזהרת' בפ' אחרי ובין במיתה בפרשת קדושים לומר לך במשכב זכור תועה אתה בה אבל בתבל ליכא לפרושי הכי דהא בכלתו נמי כתיב בפרשת קדושים תבל עשו גו' וי"ל דגבי ערות כלתו איכא לפרושי מלשון בלבול זרע האב וזרע הבן כפירש"י בחומש משא"כ גבי אשה הנרבעת מהבהמה דליכא לפרושי הכי קאמר תבלין יש בה כו' וכן בזמה בערוה ממש נמי מצינו האי לישנא גבי ערות אשה ובתה בין באזהרת' בפ' אחרי בין במיתה בפרשת קדושים אלא דאיכא לפרושי התם כפשוטו כתרגומו עצת חטאין אבל האי קרא דומלאה הארץ זמה דלא איירי בנתכוון לאיסור אלא בנושא בהיתר כדמפרש ביבמות באיש הבא על נשים הרבה כו' כפירש"י וקרא מפורש הכי ולא תזנה הארץ שהזהיר גם בנושא בהיתר נשים

בהרבה מקומות שלא תזנה ע"י נשואין הללו הארץ שתהיה הארץ מלאה זמה דהכא ליכא לפרושי עצת חטאין דהא בהיתרא איירי:

ומ"ה קאמר מאי זמה דכתיב הכא וקאמר דזו מה היא דיבא לידי ספק ממזרות הכי מפרש ליה רבא בפרק החולץ ודו"ק:

מאי בן אלעשה דתניא לא לחנם פיזר כו'. לפירש"י דחוק דמאי אולמא ליה הך ברייתא מהך עובדא דלעיל דקאמר בהדיא בן אלעשה חתני' דרבי הוה ועשיר גדול הוה ונראה לפרש דה"ק מאי בן אלעשה אם עשיר גדול היה למה נקרא ע"ש אביו בן אלעשה ולא על שם עצמו וקאמר דתניא לא לחנם פיזר בן אלעשה כו' דדרך היורשים עושר מאביהם לוותר ולפזר מעותיהם כדאמרינן בפ"ק דשבת שלישית מאכל יורשין ופירש"י בדבר שלא עמלו בו ואמרינן פ' כיסוי הדם מי שהניח לו אביו מעות ורוצה לאבדן ישתמש בכלי זכוכית וישכור פועלים כו' ולכך נקרא בן אלעשה ע"ש אביו שעושרו היה בירושה מאביו וקאמר עליו גם שהיה בן עושר וירש מאביו לא היה מפזר מעותיו בחנם כשאר יורשים אלא דבן אלעשה גם שהיה ג"כ יורש לא פיזר בחנם אלא כדי להראות כו' ודו"ק:

דף נא:

דלמא פלטי' דג גדול ובלעי' דג קטן כו'. והוא מבואר במדרש דדג גדול זכר היה והיה עומד יונה שם בריוח ולא נתן לב להתפלל רמז הקב"ה לדג והקיאו לתוך פיה של נקבה שהיתה מלאה עוברים והיה שם בדוחק שנאמר ויתפלל גו' ממעי הדגה עכ"ל רש"י שם ומה"ט נמי היה בתחלה בגדול ואח"כ בקטן כדאמר הכא וק"ק לפי המדרש וטעמו אמאי קאמר בתר הכי ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל היבשה הל"ל ויאמר ה' לדגה גו' שהרי בדגה היה לבסוף ואם נאמר דשוב אח"כ כשהתפלל פלטו הדגה לתוך פה של הדג לא ידענא טעמו למה לא פלטו הדגה עצמה ליבשה ויש ליישב ודו"ק:

דף נד:

נון סמך עין נון סמא לעינים כו'. ועד"ז יש לפרש מ"ש זכרנו את הדגה גו' ועתה נפשנו יבשה אין כל בלתי אל המן עינינו ר"ל דאין לנו דבר שמועיל לנו המן לגבי דגים רק לענין תועלת העינים שהדגים מסמין את העינים ולא כן המן:

דף נה.

עד דאמרת לי פירושא דהך מלתא מ"ד וממדבר מתנה גו'. דלפי פשוטו כמו שפי' התרגום ומדאתייהיבת להו נחתת עמהון לנחליא כו' לא ה"ל למכתב נחליאל אלא ממתנה לנחל

ומנחל לבמות כו' גם למה קרא הבאר מתנה טפי מן המן והענן דאמרינן ג' מתנות טובות נתנו כו' לכך דרשוהו על התורה כיון שעושה אדם עצמו כמדבר כו' דהיינו שתלמודו מתקיים בידו והכי מפורש בפ' כיצד מעברין וכמ"ש לעיל פ' אין בין המודר גבי משה שבתחלה היה לומד תורה ומשכחה עד שנתנה לו במתנה ואמר ומשנתנה לו בענין זה שנתקיימת בידו נחלו אל שהאדם שזוכה לכך נקרא נחלת ה' כמ"ש יעקב חבל נחלתו ימצאהו בארץ מדבר גו' ומשנחלו אל ונקרא נחלת ה' עולה לגדולה שנאמר ומנחליאל במות כמ"ש גם בענין ישאהו על אברתו גו' ירכבהו על במתי גו' ואמר ואם הגביה עצמו כו' במות קמא דבקרא פי' שהקב"ה מגביהו אבל ומבמות בתרא ע"כ קרא מוקים אנפשיה דבהכי איירי אם הגביה עצמו יותר מדאי הרי הגאי שהקב"ה משפילו ואמר ולא עוד אלא ששוקעין כו' הוא רמז על כפול הענין שאמרו בו מאד מאד הוי שפל רוח ובפרק כיצד מעברין הך מלתא ליתא:

דף נה:

אם חוזר בו כו' שנא' כל גיא ינשא. האי קרא לאו בענינא דהכא כתיב אלא קרא הוא בישעיה אלא דה"ק גם שכבר כתיב ממדבר גו' ומנחליאל במות דמשמע שהקב"ה מזכהו ע"י התורה משפלות לגבוה היינו מעיקרא אבל מי שכבר הגביהו הקב"ה וע"י שהוא גבה עצמו ביותר הקב"ה משפילו אימא דלא יועיל לו חזרה שיגביהו שוב הקב"ה ולזה מייתי מקרא דישעיה דכתיב כל גיא ינשא מריבויא דכל דריש ליה דגם מי שהקב"ה השפילו ע"י שהיה מתגאה עצמו ביותר כשיחזור בו שוב ינשא לעתיד דבהכי איירי קרא וק"ל:

דף סב.

קסבר משום סניות מלתא הוא דקאמר כו'. עיין בפירושים ועי"ל דה"ק קסבר דאמר משום סניות ורוע מלתא עליו אילו הוה קאמר דעדיין לא הפקירן היה צריך לעשרן דגם אם היה אומר שעשרן לא היה נאמן והיה צריך לעשרן דמאי וק"ל:

אוי לו לטרפון שזה כו'. יש לעיין קצת בזה דלא היה לו לומר אלא טרפון אני לא תהרגני ויש לפרש דקאמר האי לישנא שהיה מצטער עצמו גם אלאחר מיתתו וע"פ מ"ש כל שחבירו נענש ע"י אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה ואם זה יהרגהו ודאי שיהיה נענש גברא ההוא ע"י וא"ל כן שיזהר ביותר מלהורגו וק"ל:

אמאי צעריה ההוא גברא כו'. משמע דלאו עובד כוכבים הוה מדשבקיה וערק כששמע דר' טרפון הוא וכמ"ש הרא"ש דמסתמא היה בקי בדין זה וא"ת א"כ מאי תירץ דהיה

סבור דגנב לו ענבי דכולי שתא דמ"מ למה בא להורגו וכי לא ידע גם דין זה דאין לגנב דין מיתה מן התורה אלא דין כפל ואין זה נקרא בא במחתרת דאין לו דמים דהיינו בשעת גניבה אבל הכא השתא בהוקפלו רוב מקצעות היה מותר בהן וי"ל דלא היה דעתו להורגו אלא שגזם לו למשדיי' בנהר כדי שיודה וישלם לו ענבים דכולי שתא וכן משמע לישנא דאמאי צעריה מיהו ר' טרפון ודאי שהיה סבור שבא להורגו כמ"ש אוי לו לטרפון שהרגו זה וניחא דפריך אי הכי אמאי ציער נפשיה דבשלמא אי לא היה חושדו בגנב לו ענבי דכולי שתא אלא אההוא שעתא דהוקפלו רוב המקצעות גם אם היה נדמה לו לעובד כוכבים לא היה לו דין גנב עליו כיון דרובא היו מפקירין אז הענבים גם אם הוא לא הפקיר ולהכי היה מצטער עצמו שלא היה לו לירא שיהרגהו אלא שגיזם לו כך כדי שישלם לו מאי דקאכיל השתא אבל השתא דקאמרת דשמע מיניה שבא להורגו על שגנב ענבים דכולי שתא ודין מיתה יש לגנב בדיני עובדי כוכבים ושפיר היה לו לירא שיהרגו בדיניהם ואמאי מצטער היה על שניצל מן המיתה ע"י דבורו שהודיע נפשיה ומשני דאפ"ה היה מצטער כיון דעשיר גדול היה יכול היה להציל עצמו בריבוי ממון גם שדין מיתה היה לו בדיניהם ויש לעיין בראש"ש ובר"ן בזה דרכים אחרים ודו"ק:

לאהבה את ה' גו' שלא יאמר אדם כו' אשנה שיקראוני רבי כו' אלא למוד מאהבה כו'. כמה קראי מקמי דהאי קרא דכתיב בהו לאהבה את ה' גו' אלא דלא משמע בהו דאיירי בלימוד אלא בקיום המנות אבל בהאי קרא כתיב כי הוא חייך ואורך ימיך גו' דמשמע לימודה וק"ל:

שלא יאמר אשנה שיקראוני רבי כו' שנאמר קשרם על אצבעותיך כו'. פי' הר"ן דחוק ונראה דה"פ שלא יאמר אשנה שיקראוני רבי דהיינו שלא לשמה אלא למוד מאהבה דהיינו ללמוד ולקיים מצות בוראו שנאמר קשרם על אצבעותיך דהיינו שיצרף מעשה אצבעותיו אל הלימוד ואומר עץ חיים הוא למחזיקים ולא ללומדיה לבד אלא שגם מחזיקים בהם לעשותם וסיים ותומכיה מאושר היינו סוף הכבוד שהוא אושר אמיתי וע"ז סמך מאמר עשה הדברים לשם פעלם דהיינו נמי לשם זה שתהיה פעלם דהיינו ללמוד ולעשות:

עשה הדברים לשם פעלם ודבר בהם לשמם כו' ואל תעשם עטרה כו' ואל תעשם קורדם כו'. זכר כאן ארבע דברים בדרכי הלמוד השנים מהם בעשה והשנים בל"ת כי הלימוד נחלק לד' חלקים והסי' בהם אגד"ל אלו אותיות שיש למ"ד בכל אחת מהם האלף הוא הלומד כדי שיקראוני רבי ואלוף. הגימ"ל לשם גמול הבאת שכר בעה"ב. הדל"ת כדי לפרנס עצמו. הלמ"ד לומד לשמה לשם מצות הלמוד מאהבת ה' שצוהו על כך והנה

השני' בעשה לשם גמול ולשם לימוד ומתוך שלא לשמה דהיינו לקבל פרס בא לשמה דהיינו ההיא דרב יהודה לעולם יעסוק אדם בתורה אפי' שלא לשמה שמתוך כו' כמ"ש התוס' בפ' היה נוטל וע"כ התחיל הכא עשה הדברים לשם פעלם שתקבל שכר פעולה שלהם ומתוך זה תבא לדבר בהם לשמה שהיא מעלה העליונה ואח"כ זכר בל"ת השנים שלא לשמה הגמורים אל תעשם עטרה כו' ואל תעשם קורדום כו' אשר עליהם נאמר בשמעתין המשתמש בכתרה של תורה נעקר מן העולם ובעלמא אמרינן בהו טוב לו שלא נברא כמ"ש התוס' שם:

באתרא דלא ידעי ליה דכתיב ועבדך ירא גו'. פי' הר"ן דאפשר דאליהו לא הוה ידע ליה עכ"ל אבל מדקא"ל עובדיה לאליהו הלא הוגד לאדוני אשר עשיתי גו' משמע דהוה ידע ליה ואפשר מן השמועה שהוגד לו זה ודאי הוה ידע ליה אלא שלא הכיר בו שזהו וק"ל:

וכתיב יהללך זר גו' הא באתרא דידעי ליה הא כו'. ושלמה לא סתם דבריו דכולה מלתא מפורש בהאי קרא וה"ק יהללך זר דהיינו ודאי בידעוך ולא דהיינו שלא ידעוך שלא יוכלו להללך אזי שרי לפיך להודיעך וק"ל:

שרו לי תיגרא ברישא כו'. פירש"י משום כבוד תורה והרא"ש פי' כדי שלא אבטל מלמודי ומההיא דכתובות פ"ב דהקדים רב נחמן דיני' דקריביה דרב ענן לדינא דיתמא משמע כפירש"י משום כבוד תורה דמשום ביטול תורה כפי' הרא"ש לא שייך בקריבי' דרב ענן ויש ליישב דודאי היכא דידעינן ליה יש לו להקדים דין ת"ח ואפילו דין קרובו משום כבוד תורה כההיא דהתם אבל היכא דלא ידעינן ליה ואיהו בעי לאודועי נפשיה לית ליה למימר משום כבוד תורתו אלא משום ביטול תורתו וק"ל:

דף סב:

שרי ליה לצורבא כו' דכתיב מנדה בלו והלך כו'. וכתבו התו' בפ"ק דב"ב לפי שהיו עסוקים במלאכת שמים בבנין בהמ"ק ה"נ לא הטילו מס על לומדי תורה עכ"ל וסמך נמי אקרא דמייתי התם גם כי יתנו גו' ואם מעט מהם יחילו ממשא כו' ע"ש:

בפירש"י ליטול מנה כו' כשחולק עם אחיו הכהנים בלחם הפנים עכ"ל. פי' הת"ח שבכהנים וכהן דקרא דוקדשתו מיירי נמי בת"ח הנקרא כהן כמו ובני דוד כהנים אבל הרא"ש והר"ן פירשו כפשטי' דנוטל מנה יפה בחולק עם ישראל ובכהן דעלמא איירי ואפשר שרש"י דקדק לפרש כן מלישנא דקאמר לכל דבר שבקדושה ובחולק עם ישראל ליכא בדבר ההוא שחולק דבר קדושה וק"ל:

עבדא דנורא אנא כו'. וכוונתו לשמים שהוא עבד ה' הנקרא אש אוכלה גו' והת"ח נקרא עבד ה' ולא ע"ה והר"ן פי' לרבותא נקט ת"ח ואין צורך וק"ל:

דף סד:

כ"מ שנאמר נצים ונצבים אינן אלא דתן כו'. שכן מצינו בדתן ואבירם בעדת קרח אשר הצו גו' וכתיב שם יצאו נצבים גו' נימא נמי הא דכתיב פ' שמות שני עברים נצים גו' ויפגעו את משה ואהרן נצבים גו' נימא נמי דתן ואבירם היו והם אשר נאמר עליהם כי מתו כל האנשים גו' שהם היו מבקשים נפשו של משה שהלשינו עליו ואמרו אליו מי שמך לאיש גו' וכתיב וישמע פרעה גו'. ושאמר שירדו מנכסיהם כו' ואע"ג דעוד ג' חשובים כמת כדלקמן משמע להו דנעשו עניים כמפורש בג' המפרשים ובתוספות ע"ש:
שאין לו בנים חשיב כו' ואם אין מתה אנכי גו'. דליכא לפרושי שאמרה ואם אין אמות אנכי מתוך צער על שאין לי בנים דא"כ לכתוב ואם אין אמות גו' אבל מתה הוא שם התואר ואם אין אני נקראת מתה על שאין לי בנים וק"ל:
מצורע דכתיב אל נא תהי כמת. פירש"י בחומש מה מת מטמא בביאה אף מצורע כן והוא ע"פ הספרי אבל ממה שאמרו פ"ק דחולין ופרק נ"ה פי שנים ברוחך דגבי אלישע היינו שריפא צרעת נעמן שהיא שקולה כמת נראה דלענין שאין חייו חיין חשוב כמת וכן כל הנך דחשיב הכא לענין דאין חייו חיין קאמר וק"ל:
סומא דכתיב במחשכים הושיבני כמתי עולם כו'. לכאורה בלא נר הל"ל דהיינו במחשכים הושיבני אבל מדמדמה ליה כמתי עולם משמע ליה דהיינו סומא דהוה נמי לעולם בחושך וק"ל:

דף סה.

דכתיב ויואל משה גו' ואין אלה אלא לשון שבועה כו'. מה שהוציאו מלת ויואל ממשמעו לשון רצון ללשון שבועה עי' בדברי הרא"ם ול"נ דאין צורך אלא במדין לך גו' דמלת לך הוא יתור לשון לדרשא במדין נדרת לך שם והתר בפניו ושבועה זו לא הוזכרה מפורש בקרא וע"כ אמרו דודאי הוזכרה מדכתיב ויואל משה גו' שהוא לשון שבועה שאחר שנדר ליתרו לשבת עמו ולא ישוב למצרים נתן לו בתו צפורה ומייתי דהוה לשון שבועה מצדקיהו דכתיב ויבא אתו באלה גו' וכמה קראי דכתיבי בתורה דכתיב בהו לשון אלה שהיא שבועה ולא מייתי אלא הך קרא דצדקיהו משום דבעי לאתויי דצדקיהו לא עשה יפה שהתירו לו שלא בפניו שלא עשה כמשה שדקדק להתיר לו בפני יתרו:

מאי מרדותיה אשכחיה כו'. דאי כפשטיה שהשביעו שלא ימרוד מלהשתעבד לו כרוב מרד דקרא הא ודאי צדיק כצדקיהו כמפורש בפרק חלק ובהוריות שהיה צדיק גמור לא היה עובר על שבועה זו אבל שבועה זו דלא מגלית עלי שהיה מצטער צדקיהו בגופיה מתוך צערא דגופיה הוה סבר דשרי לו לגלות ע"י התרה אפי' שלא בפניו ועי"ל כדאמרינן פרק אין מעמידין ההיא מטרוניתא א"ל לר"י אשתבע לי דלא מגלית אשתבע לאלהא ישראל לא מגלינא למחר דרשה בבי מדרשא והכי אשתבע לאלהא ישראל לא מגלינא לעמיה ישראל מגלינא וה"נ הכא אשתבע ליה הכי לאלהא ישראל לא מגלינא מיהו משום חילול השם כיון דלא גלי ליה הכי מעיקרא התם דקאמר דגלי לה מעיקרא משום חילול השם הוצרך להתיר נדרו ואפילו שלא בפניו כיון דשרי בדיעבד וק"ל:

דהוה קאכיל ארנבתא כו'. דרך בעלי מלחמות שהם אכזריים ובעלי נפש היפה לאכול אינו מבושל ונא אבל הוסיף במזגו וטבעו הרעה בארנבת מיד שצד אותו בעודו בידו אכלו חי וזה ודאי מדת אכזר הוא ביותר ולא רצה לגלותו וק"ל:

מיד ישבו לארץ ידמו זקני גו'. לפי פשוטו ה"ל למכתב ישבו בקמ"ץ תחת היו"ד וכן דמו בלא י' כמו בסיפא דהאי קרא העלו עפר גו' חגרו שק גו' אבל ישבו בצירי תחת יו"ד הוא לשון ציווי וכן ידמו שנ"ן א"ל שישבו לארץ וידמו תחת שאמרו להתיר נדרו בישיבה על כסאות ומפורש במדרש כשמרד צדקיהו כו' ושלח בשביל סנהדרין וראה אותם אנשים של צורה והושיב אותם בקתדראות של זהב כו' כיון שהגיעו לפ' נדרים כו' א"כ התרתם לצדקיהו שבועתו ושמטום לארץ כו' עיין ברש"י שם:

דף סו.

אלא שהעניות מנוולתן כו' דכה"ג אמרינן פ"ק דכתובות בשני בצורת שהיו פניהם שחורים צוה עליהן והאכילום והשקום כו' ע"ש:

דף סו:

פתח עליה ההוא ספדנא בנות ישראל על ר"י בכינה המלבישכן שני גו' דריש שני מלשון שן והמעלה עדי זהב גו' היינו השן זהב שעשה לה לעדי ולכך בעובדא דלעיל דלא איירי בעשה לה שן לא מייתי אר"י האי קרא דכתיב גבי שאול ומכאן יש קצת ראיה לפירש"י גבי שן תותבת שן זהב דפרק במה אשה דפליגי ר"י ורבנן אם שרי להוציאה בשבת דקאמר ל"ש אלא של זהב אבל של כסף ד"ה מותר משום דשל זהב חשיבא ואתי' לאתוי' אבל לפי רבותינו דשל זהב משונה במראה משאר שיני' ודלמא מבזו לה כו' אבל

של כסף דומה כו' דא"כ ר"י הכא דעביד לה של זהב ליפותה טפי ה"ל למעבד של כסף דאדרבה ע"י של זהב מבזו לה ודו"ק:

אמר ימותו כל בני אלמנה ואל יזוז כו'. ע"פ מ"ש פרק ב"מ בעון נדרים אשתו של אדם מתה שנאמר למה יקח משכבך מתחתך ובעון נדרים בניו מתים שנאמר וחבל את מעשה ידיך גו' וזה שנדר הנאה מאשתו בזילותא דרבנן ראוי ודאי שימותו בניו כשאר נודרים וגם ימות הוא גופיה תחתיה על שנדר הנאה ממנה בזילותא דרבנן ותשאר היא אלמנה ודו"ק:

עד שתראי מום יפה שבך כו' מכל הפירושים נראה שפי' מום מלשון מאומה ונראה לקיים כמשמעו מלשון מום ממש כלומר עד שתראי לו מום היותר יפה שבך שיש בו קצת יפוי וכל הני מומין דחשיב ודאי דאית בהו מומין שהן מומין לכהונה כגון עיניה טרוטות חוטמה בלום צווארה שקוע אבל כל אידך דחשיב הכא גם דלענין מומי כהונה לא מקרי מומין במסכת בכורות בעיני אדם מקרו מומין כדקאמר הכא והשתא ניחא דשם מכוער נמי מקרי מום בעיני הבריות כדקאמר גבי ר"מ דדייק בשמי' דכידור וקאמר הכא דבאותו מום שהוא שמה לכלוכית מצא דבר יפה דשמה נאה לה וזה המום שהוא שמה הוא יפה ונאה לה יותר מכל מומין שבה וק"ל:

ההיא בר בבל דסליק לא"י ונסיב איתתא כו' נראה מדהזכיר שהיו האיש והאשה מב' מדינות שכל מה ששינתה מכוונתו לא היה אלא מתוך שינוי לשונות של ב' המדינות שאמר לה תרי טלפוחי שכן בבבל היה לשונם לומר על המיעוט תרי ולא בא"י ולכך הבינה תרי ממש וכן גריוא ודאי משמע מדה גדולה ומדה קטנה כדמוכח לעיל בפרק הנודר מן המבושל דקא"ל רבי לבר קפרא יהיבנא לך ד' גריוי וקא"ל גריוא דבעינא כו' שקל דיקולא כו' ה"נ איהו לפי לשון מדינתו היה מתכוין אמדה קטנה ואיהי הבינה מדה גדולה וכן בלשון בוצינא היו משנין בלשון לפי לשון מדינתם וכן בבבא אפשר דבא"י לא היו קורין אלא דלת או דשא ומיהו יש לדקדק שאמר דיתיב בבא בן בוטא אבבא כו' מה לו להזכיר שישב אבבא ויש ליישב משום דיתיב בבא בן בוטא בקרוב בפני הפתח חשבה דכוונתו עליו אבל אילו לא הוה יתיב שם ודאי דלא היתה טועה לומר כן דכוונתו על בבא בן בוטא וק"ל:

סליק פרק רבי אליעזר

דף פא.

הזהרו בבני עניים כו' שנא' יזל מים מדליו גו'. בפרק חלק דרשוהו לענין מלוכה וכת"א אבל הכא דרשוהו לענין תורה שנקראת מים כמ"ש הוי כל צמא לכו למים ופי' יזל מים שהיא התורה מן הדלים שיהיה זרעו של הדלים במים רבים דהיינו ת"ח וק"ל:

מפני שהן מתגברין על הצבור כו'. בערוך גרס נמי הכא מתגדרין ויש לפרש דבהא פליגי דמ"ד כדי שלא כו' לאו משום עונש אלא להצילן מעבירה הוא שלא יבואו לידי גידור ומ"ד משום עונש עבירה הוא על שהיו מתגברין על כו' וק"ל:

דקרו לאנשי חמרי כו' משום דקרו להו חמרי. כאילו הם בטבע הבריאה אינן ראוים לחכמה כבריאת החמור הזה וע"כ אין בניהם ת"ח דאילו לפי דעתם ולפי טבע הבריאה המוליד מוליד בדומה וכיון שהם ת"ח אמאי אין בניהם ת"ח וק"ל:

שאין מברכין בתורה תחלה. עיין בפירושים ועי"ל כלפי מה שאמרו בפרק בני העיר כל ת"ח שמברך לפניו כהן ע"ה אותו ת"ח חייב מיתה שנאמר ולמשנאי גו' והיינו שאין הת"ח מברכין בתורה תחלה ומניחין לברך לפניהם כהן ע"ה והיינו דדריש ליה הכא מלא הלכו בה שהרואה ת"ח שפל לפני ע"ה אומר אין נחת רוח בתורה כפירש"י שם והשתא הוה שפיר מדה כנגד מדה שאין מצויין בני ת"ח להיות ת"ח. ובפרק הפועלים דריש ליה מאשר נתת לפניהם כנוי דלפניהם יתפרש כפשוטו לפי דרכינו:

דף צא.

דכתיב כי נאפו ודם בידיהם פשיטא כו' כצ"ל:

מ"ד כו' מים גנובים ימתקו גו'. כתבו התוס' כדאמר בסנהדרין ניטל טעם ביאה וניתן לעוברי עבירה עכ"ל אבל הכא א"א לפרש כן דודאי שלמה לא אמר האי קרא אלאחר החורבן ובחידושינו סוף פרק בן סורר יפורש ע"ש:

קמ"ל כתבו התוס' קמ"ל דנואף אינו יודע זה וניחא לה דלימות בעל כדי שישאנה כו' עכ"ל. ולישנא דתלמודא בפרק זה בורר לא משמע כן דקאמר קמ"ל דכמה דקיימה הכי שכיחא טפי וא"נ יודע זה דמים גנובים גו' ניחא ליה דלימות בעל ותהיה שכיחא ליה ודו"ק:

סליק פרק ואלו נדרים